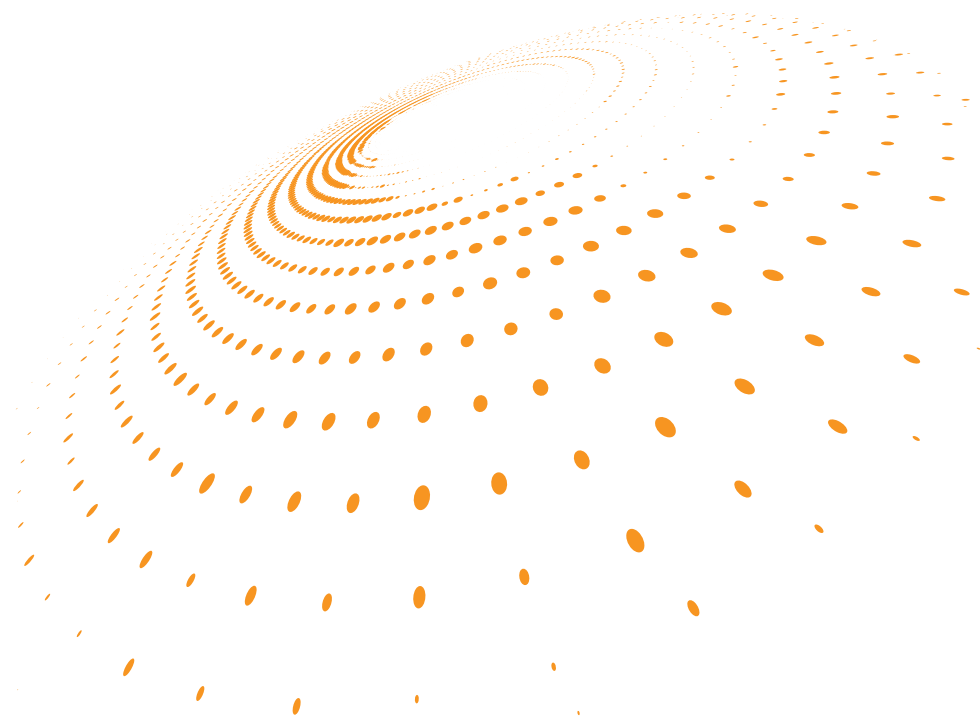

ЈУ ЗАВОД ЗА СОЦИЈАЛНИ ДЕЈНОСТИ – СКОПЈЕ

ПРИРАЧНИК ЗА ПРОЦЕНА НА НАЈДОБРИОТ ИНТЕРЕС НА ДЕТЕТО

Република Северна Македонија
Министерство за труд
и социјална политика

UNHCR
The UN Refugee Agency

ЈУ ЗАВОД ЗА СОЦИЈАЛНИ ДЕЈНОСТИ – СКОПЈЕ

Република Северна Македонија

**Министерство за труд
и социјална политика**

ПРИРАЧНИК ЗА ПРОЦЕНА НА НАЈДОБРИОТ ИНТЕРЕС НА ДЕТЕТО

Скопје, ноември 2019 година

СООДРЖИНА

Вовед	 3
I. Национални и меѓународни правни стандарди, концепти и практика	 5
II. Чекори за процена, одредување и имплементација на најдобриот интерес на детето	 12
III. АЛАТКИ - методи и техники за процена на најдобриот интерес на детето	 18
Користена литература	 49

Изготвувањето, дизајнот и печатењето на оваа публикација се направени со поддршка од Претставништвото на УНХЦР во Северна Македонија. Содржината на оваа публикација не секогаш ги одразува мислењата и ставовите на УНХЦР ниту го обврзува УНХЦР.

Вовед

Јавната установа Завод за социјални дејности – Скопје е установа која ги унапредува социјалната дејност и квалитетот на стручната работа и ефикасноста во остварување на функциите во установите за социјална заштита преку соодветни активности, како следење и анализирање, истражување социјални појави и проблеми, подготвување стручни материјали за работа на стручните лица кај давателите на социјални услуги, како и обезбедување поддршка и стручна помош на вработените во установите за социјална заштита и давателите на социјални услуги.

Со цел подобрување на механизмите за заштита на децата, потребно е постапката за процена за најдобар интерес на детето и определувањето на најдобриот интерес на детето да биде продлабочена со развивање сет на алатки – инструментариум кој, како дел од усогласена рамка, би се користел од страна на професионалците во системот на социјална заштита, за што Заводот за социјални дејности го изготвува **Прирачникот за спроведување процена за најдобар интерес на детето**.

Прирачникот е наменет за професионалци во системот на социјална заштита кои се надлежни во рамките на националното законодавство да обезбедат услуги/заштита на деца/ семејства кои се наоѓаат во ризични/кризни ситуации, како и за претставници на други институции и невладин сектор кои обезбедуваат услуги и заштита на децата, кои ќе ги подберат компетенциите и вештините на стручните работници во заштитата на децата, застапувањето и овозможувањето на правата на секое дете и на најдобриот интерес, без разлика на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, вероисповедта, политичкото или друго убедување, националното, етничкото или социјалното потекло, имотната состојба, онеспособеноста, потеклото или друг статус на детето или на неговиот родител или законски старател, државјански или граѓански статус.

Прирачникот за спроведување процена на најдобриот интерес на детето е резултат на тимска и индивидуална работа на стручните работници во ЈУ Завод за социјални дејности-Скопје, при што се користени стручни материјали претходно изготвени од Заводот, литература и стручни материјали подготвени и издадени од Детскиот фонд на Обединетите нации и високиот комесаријат за бегалци на Обединетите нации, како и документи и практика од европските земји и земјите во регионот.

Прирачникот содржи

- ▶ Преглед на актуелни меѓународни концепти и практики во определување на најдобриот интерес, со фокус на деца без родители и родителска грижа (односно, непридружувани и разделени деца-бегалци), преку опфат на практиката од ЕУ-земји, земјите од регионот, како и меѓународни организации како што се УНХЦР и УНИЦЕФ;
- ▶ Постапка за процена, одредување и имплементирање на најдобриот интерес;
- ▶ Приказ на алатки (методи, техники, вештини) што стојат на располагање во постапката за проценување, определување и одлучување за најдобриот интерес на децата.

ПОИМИ

Дете - секое човечко суштество што не навршило осумнаесет години од животот, освен ако врз основа на законот на одредена земја полнолетството не се стекнува порано.

Деца во движење - деца кои од најразлични причини, доброволно или присилно, со или без своите родители/старатели мигрираат во рамките на својата држава или помеѓу повеќе држави и при тоа движење тие се особено изложени на ризици од неадекватна грижа, економска и сексуална експлоатација, малтретирање, занемарување и насилство.

Непридружувано дете - дете што е одвоено од двајцата родители и други роднини и за кое не се грижи возрасен кој по закон или обичај е одговорен да го прави тоа.

Одвоено дете - дете што е одвоено од двајцата родители или од неговиот претходен старател по закон или обичај, но не и од други роднини. Оваа категорија вклучува деца што се придружувани од друг постар член на семејството.

НМДС - непридружувано малолетно дете-странец.

Најдобар интерес на детето - ја објаснува благосостојбата/добросостојбата на детето определена од разновидни околности - возраст, зрелост, семејно опкружување, опкружување на детето и искуството на детето.

Процена на најдобриот интерес - оцена и балансирање на сите елементи што се неопходни за да се донесе одлука во конкретна ситуација за поединечно дете или група деца.

Одредување на најдобриот интерес - формален процес со строга процедурална заштита чија цел е да се одредат најдобрите интереси на детето врз основа на процената на најдобрите интереси на детето.

НАЦИОНАЛНИ И МЕЃУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРДИ,

■ КОНЦЕПТИ И ПРАКТИКА

Правните стандарди и меѓународната политика во областа на почитувањето на основните човекови права и слободи, детските права, правата на лицата со попреченост, правата на маргинализираните групи, прашањето на миграција, бегалци, азил, се регулирани со многубројни декларации, конвенции, протоколи, одлуки, заеднички акции, политички агенди, директиви и програми за спроведување, кои во себе ги имаат основите за развој на граѓанското општество гарантирајќи ги основните човекови права и слободи.

Македонија има усвоено сеопфатен комплекс од правни прописи што се однесуваат на овие области и има пристапено, меѓу другите, и кон:

- ▶ Европската конвенција за човековите права и основните слободи и нејзините протоколи;
- ▶ Европска социјална повелба;
- ▶ Меѓународен пакт за граѓански и политички права;
- ▶ Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права;
- ▶ Конвенција на Обединетите нации за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените;
- ▶ Конвенцијата за правата на детето и факултативните протоколи;
- ▶ Конвенција за правата на лицата со попреченост;
- ▶ Конвенцијата за статусот на бегалците;
- ▶ Конвенција на Обединетите нации против мачење и други облици на сурово, нехумано или понижувачко постапување или казнување;
- ▶ Конвенција на Обединетите нации против транснационалниот организиран криминал и нејзините два протокола – Протоколи од Палермо;

Во насока на усогласување на домашното законодавство со меѓународните правни стандарди, Македонија во своето законодавство транспонира голем дел од овие стандарди (Закон за социјалната заштита, Закон за заштита на децата, Закон за семејство, Закон за правда за децата, Закон за превенција, спречување и заштита од семејно насилство, закони во образовната област, закони во здравствената област, Закон за меѓународна и привремена заштита, Закон за странци, Закон за државјанство).

Националните правни стандарди обезбедуваат посебна грижа, заштита и помош на семејството, предвидувајќи услови за почитување на најдобриот интерес на децата согласно нивните потенцијали и потреби во сите сфери на нивниот раст и развој (образование, здравствена и социјална заштита), како и правото на детето на семејство. Тргувајќи од овие определби, државата обезбедува услови за развој и благосостојбата на детето во неговото семејство и правото на детето да живее со своите родители, освен кога тоа не ја гарантира неговата сигурност и безбедност. Во тие околности, грижата и гарантирањето на правата на децата ги презема државата.

Закон за социјалната заштита - корисници на социјална заштита, според овој закон, се државјани на Република Северна Македонија кои имаат постојано живеалиште во Република Северна Македонија и странците кои имаат регулиран постојан престој во Република Северна Македонија, согласно закон. Државјаните на Република Северна Македонија кои немаат постојано живеалиште во Република Северна Македонија и странците кои имаат регулиран привремен престој во Република Северна Македонија, согласно закон, ги користат правата од социјалната заштита под услови утврдени со овој или друг закон и меѓународни договори и конвенции. Право на социјална заштита има лице-барател на право на азил, лице со статус на признаен бегалец и лице под супсидијарна заштита, под услови и на начин утврдени со закон. (чл. 13,14 од Закон за социјалната заштита, „С. весник на РСМ“, бр.104/2019).

Закон за семејството - децата што од кои било причини остануваат без родителска грижа се заштитуваат преку назначување старател, кој ќе ги штити нивните права и интереси, и преку ставање под старателство.

Постапката за ставање под старателство на малолетното дете и назначување старател ја води Центарот за социјална работа како единствено надлежен старателски орган. Центарот за социјална работа во решението со кое го поставува старателот ги определува неговите должности и обемот на неговите овластувања и му издава старателска исправа. Старателот на малолетно лице е должен да се грижи како родител за личноста на малолетникот, а особено за неговото здравје, воспитание, образование и оспособување за самостоен живот и работа (чл. 159 – чл. 164 од Закон за семејството).

Центарот за социјална работа секогаш кога ќе добие известување од Министерството за внатрешни работи дека е идентификувано малолетно лице-жртва на трговија со луѓе веднаш презема мерки за заштита на личноста, правата и интересите на детето и го става под старателство. За старател на малолетно лице-жртва на трговија со луѓе се поставува лице кое е обучено за работа со деца-жртви на трговија со луѓе (чл.177 – а – чл.177-м од Законот за семејство).

Центарот за социјална работа во случаи предвидени со Законот за семејство ќе преземе

Работите од старателството што се однесуваат на обезбедување старател на непридружувани деца-странци и активностите на стручниот тим во врска со заштита на правата и интересите на НМДС се операционализирани во СОП за НМДС (збир на постапки, процедури и начини на постапување на надлежните институции со идентификувано непридружуван малолетник дете-странец):

Веднаш по добиеното известување/пријавување (усно, писмено, телефонско) од страна на МВР дека е пронајдено малолетно лице-дете странец што не е придружувано од своите родители, од полнолетни роднини или од друго возрасно лице, месно-надлежниот ЦСР кој прв е известен за пронајден НМДС определува старател (стручно лице од ЦСР), имајќи ја предвид особената ранливост на категоријата НМДС, а со цел заштита на неговите права во согласност со КПД и за да бидат сите постапки и дејства што ги преземаат административните органи во согласност со начелото „во најдобар интерес на детето“.

Старателот од тој момент е формално-правно одговорен за НМДС (заменски родител), старателот заедно со стручниот тим од ЦСР го спроведува интервјуто со детето, прави проценка на неговата состојба, неговите ризици и потреби. Како заменски родител, старателот:

- ▶ се грижи за заштита на неговите права при преземањето службени дејства од страна на државните органи, во постапки кои се однесуваат на неговата положба, статус, право на искажување на своето мислење, семејно обединување и други права предвидени во КПД (определува/ополномоштува правен полномошник);
- ▶ заедно со стручниот тим прави проценка за потребите на НМДС, неговите специфичности и карактеристики, и која форма на згрижување-сместување ќе ја примени;
- ▶ активно учествува во постапката за регулирање на престојот на НМДС, континуирано известувајќи го НМДС за текот на постапката (барање за азил или привремен престој) со што се почитува принципот на учество на детето во сите одлуки важни за неговиот живот;
- ▶ активно учествува и во планирањето долгорочна помош на НМДС - локална интеграција и згрижување-сместување - и во постапката која е врвен приоритет за НМДС - семејно обединување, па затоа сите мерки што се планираат и што се преземаат се насочени кон крајната цел – овозможување услови за семејно обединување како најдобар интерес на детето.

потребни мерки за заштита на личноста, правата и интересите на странски државјани додека органот на државата, чиј државјанин е тој, не донесе потребно решение и не преземе определени мерки (чл.175 од Закон за семејство).

Законот за меѓународна и привремена заштита ја дава правната рамка во полето на азилот и заштитата на бегалците, во која се вградени обврските на државата што произлегуваат од Конвенцијата за статусот на бегалците и Протоколот. Во одредбите во кои се уредуваат правата на децата (барање за азил, процена на ранливост, згрижување/сместување, чл.33, 34, 35 од Законот за меѓународна и привремена заштита) треба да се земат предвид најдобрите интереси на детето.

Конвенција за правата на детето (КПД)

КПД е основа за меѓународна заштита на правата на детето. Како резултат на оваа конвенција, децата имаат меѓународно признаени човекови права. Според меѓународните конвенции и договори, државите имаат обврска да ги заштитат сите деца во рамките на територијата на државата без разлика на земјата на потекло и правниот статус на децата.

Генералното собрание на Обединетите нации ја донесе Конвенцијата во ноември 1989 година, а во текот на 2000 година беа донесени два факултативни протоколи. Со Првиот факултативен протокол се ограничува вклучувањето на деца во воени конфликти, а со Вториот факултативен протокол се забранува продажбата на деца, детската проституција и детската порнографија. Овие документи се најрелевантни меѓународни документи во областа на правата на детето.

Конвенцијата е ратификувана од страна на нашата држава во 1993 година и согласно членот 118 од македонскиот Устав, севкупната меѓународна легислатива со ратификацијата станува дел од внатрешниот правен поредок. Оттука, државата има обврски да ги имплементира одредбите од овие инструменти, да поднесува извештаи до меѓународните механизми за извештаите за напредокот во имплементацијата определени со Конвенцијата за правата на детето на ОН.

КПД е договор за човековите права во кој се утврдени граѓанските, политичките, економските, социјалните, здравствените и културните права на децата. Конвенцијата генерално го дефинира детето како секое човечко суштество што не навршило осумнаесет години од животот, освен ако врз основа на законот на одредена земја полнолетството не се стекнува порано.

КПД е важен меѓународен документ кој воспоставува директна врска меѓу детето и државата и каде што се допираат правата и обврските во однос на сите сегменти од детскиот живот и развој:

- ▶ децата имаат човекови права и мора да бидат третирали со еднаквост, почит и достоинство, не поради тоа што тие се „иднината“ или „возрасните на утрешнината“, туку поради тоа што тие се човечки битија денес.
- ▶ тие се индивидуални идентитети и имаат глас кој мора да биде чуен и мора да му се даде соодветно вреднување;
- ▶ децата и адолесцентите не се мали возрасни луѓе - тие се квалитативно различни. Тие имаат физички, психолошки и социјални потреби кои мора да бидат исполнети за да се овозможи здрав раст и развој;
- ▶ степенот до кој родителите, семејството, заедницата и општеството се во состојба да ги исполнат развојните цели (или не) има долгорочни последици за видот на возрасни луѓе во кои тие ќе пораснат;
- ▶ имаат потреба од заштита - на децата им е потребна посебна заштита додека не достигнат ниво на физичка, ментална и емоционална зрелост за да ги преземат одговорностите на возрасноста.

Дефинирањето на низа граѓански и социјални права на детето се базира на четирите принципи што се основа во примената на Конвенцијата.

Принцип 1 - Најдобар интерес на детето

(член 3) Во сите активности што се однесуваат на децата од примарно значење се интересите на детето, без оглед на тоа дали ги спроведуваат јавните или приватните институции за социјална заштита, судовите, административните органи или законодавните тела. Државите членки се обврзуваат да му обезбедат на детето таква заштита и грижа кои се неопходни за неговата благосостојба, земајќи ги предвид правата и обврските на неговите родители, законските старатели или на други поединци што се правно одговорни за детето и за таа цел ги преземаат сите потребни законодавни мерки. Државите-членки се грижат сите институции, служби и установи што се одговорни за грижа или за заштита на децата да бидат во согласност со стандардите што ги имаат утврдено надлежните органи, особено во областа на сигурноста и здравјето, бројот и достоинста на персоналот, како и на стручниот надзор.

е еден од клучните принципи на Конвенцијата и предвидува сите постапки што ги презема државата кон детето да се во негов најдобар интерес, без разлика дали ги преземаат јавни или приватни институции, социјална заштита, судски и законодавни и административни органи. Најдобриот интерес треба да биде од витално значење при донесување одлуки и спроведување активности кои се однесуваат на секое дете поединечно, но и на одредена група деца. Принципот на најдобриот интерес на детето претставува општ принцип кој во најширока смисла на зборот води кон остварување благосостојба на детето.

Одредувањето на најдобриот интерес на детето бара сеопфатна анализа на ситуацијата, состојбата и околностите во кои се наоѓа детето, при што особено е важно и неопходно да се уважи и перспективата на детето – да се информира, да се чујат неговото мислење и неговите ставови. Важноста на овој принцип се манифестира во многу ситуации во кои се наоѓаат децата во движење, а кога треба да се донесе одлука за обезбедување заштита и благосостојба на децата, се земаат предвид низа комплексни фактори:

- ▶ индивидуалната состојба на секое дете - неговата ранливост и резилентност;
- ▶ потребата од заштита;
- ▶ развојните потреби;
- ▶ воспитувањето;
- ▶ културата, јазикот.

Принцип 2 - Недискриминација

(член 2) Државите-членки на оваа Конвенција ги почитуваат и ги обезбедуваат правата содржани во Конвенцијата за секое дете под нивна јурисдикција без каква било дискриминација и без оглед на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, вероисповедта, политичкото или друго убедување, националното, етничкото или социјалното потекло, имотната состојба, онеспособеноста, потеклото или друг статус на детето или на неговиот родител или законски старател. Државите-членки ги преземаат сите потребни мерки за да се обезбеди заштита на детето од сите облици на дискриминација или казни засновани врз статусот, активностите, изразеното мислење или убедување на родителите, законските старатели или членовите на семејството на детето.

– фундаментален принцип за имплементација на КПД кој гарантира дека сите деца ќе може да ги уживаат своите права без дискриминација по која било основа. Одговорноста на државата е во нејзината активна улога на полето на превенција на сите облици на дискриминација и обезбедување услови за остварување на правата на сите деца што се под нејзина јурисдикција, вклучувајќи ги децата-странци, без разлика на нивното државјанство или статус. Принципот на недискриминација се однесува на сите права. Кога станува збор за овој принцип, треба да се нагласи дека Конвенцијата ги препознава особено ранливите групи деца и ја истакнува потребата од обезбедување дополнителна поддршка на овие деца во остварувањето на нивните права, бидејќи овие деца се среќаваат со различни облици на дискриминација – од системска, de jure и de facto дискриминација, па до дискриминација од страна на непосредното опкружување.

Принцип 3 - Право на живот, опстанок и развој

(член 6) Државите-членки признаваат дека секое дете со самото раѓање има право на живот. Државите-членки во најголема можна мерка овозможуваат опстанок и развој на детето.

– подразбира дека правото на живот, како основно човеково право, значи не само физички опстанок, туку и право на развој на детето до остварување на неговите целосни капацитети, при што остварувањето на целосниот развој на детето е условен од холистичката примена на сите членови од Конвенцијата. За децата во движење ова право е едно од најосетливите права.

Принцип 4 - Учество на детето

(член 12) На детето кое е способно да формира свое сопствено мислење државите-членки му обезбедуваат право на сопствено мислење, право на слободно изразување на тоа мислење за сите прашања што се однесуваат на детето, со тоа што на неговото мислење се посветува должно внимание во согласност со годините на животот и зрелоста на детето.

За таа цел, на детето особено му се дава можност да биде сослушано во сите судски и административни постапки што се однесуваат на него, непосредно или преку застапникот или соодветен орган на начин кој е во согласност со процедуралните правила на националниот закон.

– препознавањето на детето како носител на права и активен субјект во својот живот и развој е изразено експлицитно или имплицитно во повеќе членови на Конвенцијата. Детето има право слободно да го изрази своето мислење во сите ситуации и постапки што се однесуваат на него и има право неговото мислење да се уважи. Со ова се втемелува правниот, но и социјален статус на децата – иако немаат автономија како возрасните, тие сепак се носители на своите права. Правото на детето да биде вклучено во реализирањето на своите права, односно правото на партиципација е едно од клучните права од Конвенцијата, државите-потписнички се должни да им овозможат на децата да ги изнесат своите гледишта во сите ситуации што се од значење за децата. Децата имаат право да носат одлуки кои се релевантни за нивниот живот - во семејството, во рамките на услугите од социјална и здравствена заштита, во училиштето, локалната заедница... Со ова право се препознава вредноста на детската партиципација во процесот на одлучување. На личен план, на детето му се овозможува да разбере што е тоа најдобар интерес за него и да го почитува истото, да препознае и да укаже на ситуации на занемарување или кршење на некои права, како и да преземе чекори за промоција и заштита на своите права. Од друга страна, се препознава потенцијалот на децата да бидат активни граѓани кои ќе придонесат во развојот на средината каде што живеат. Поради тоа, принципот на партиципација мора да постои кога се носат одлуки што се однесуваат на децата, се развиваат услуги и програми кои се наменети за децата.

Принципот на учество (партиципација) е предуслов за остварување на другите права:

Најдобриот интерес не може да биде дефиниран без уважување на мислењето на детето. Возрасните може да одговорат на потребите на децата доколку знаат што им се случува во животот и на кој начин децата го доживуваат тоа, а тоа најдобро може да го кажат самите деца. Партиципацијата на децата најдобро придонесува и за нивна заштита, ако децата се доволно свесни да го препознаат кршењето на нивните права, ако имаат можност да го кажат своето гледиште и загриженост, тогаш можат многу да придонесат за својата заштита. Партиципацијата е претпоставка за целосниот развој на детето, сите современи теории се согласни дека активното учество на детето во сопствениот живот и во животот на заедницата придонесуваат за неговиот целосен развој. Конвенцијата, исто така, дефинира и права кои се од особено значење за ситуацијата на децата во движење, и тоа: право на заштита од физичко и ментално насилство, злоупотреба и занемарување; заштита од сите облици на сексуално искористување и заштита од киднапирање; продажба и трговија со деца, како и сите други облици на искористување што ѝ штетат на благосостојбата на детето; како и на нехумани и

понижувачки постапки и казнување; поддршка за физичко и психичко закрепнување на дете-жртва на насилство, како и поддршка за негова интеграција во општеството.

Комитетот за правата на децата во 2013 година објави толкување – генерален коментар кон чл.3 од Конвенцијата за правата на детето, **Општ коментар Бр. 14 (2013) за правото на детето неговите најдобри интереси да се од најголемо значење**, чија цел е да се зајакнат разбирањето и примената на правото на детето, да се оценат неговите интереси и да им се даде приоритет, што пак ќе придонесе кон целосно почитување на децата како носители на права.

Најдобриот интерес на детето – проценувањето и одредувањето на најдобриот интерес е од суштинско значење во случаи на мешани миграциски и бегалски движења, одвојување на децата од родителите /старателите, изложеност на децата на злоупотреба, занемарување. Со цел заштита на децата и гарантирање на принципот најдобар интерес на децата, Комитетот за правата на децата во **Општиот коментар бр.6 за третманот на непридружувани и одвоени деца надвор од земјата на нивното потекло** посебно внимание посветува на оваа ранлива група деца потенцирајќи ги следниве принципи: законска обврска на државата во заштитата на непридружуваните или одвоени деца, недискриминација, најдобриот интерес на детето како одлучувачки принцип во планирањето краткорочни или долгорочни решенија, правото на детето на опстанок, живот, развој, правото на детето на учество, правото на детето на безбедна средина и невраќање во несигурна загрозувачка средина, принципот на доверливост.

Високиот комесаријат за бегалци при Организацијата на Обединетите нации има изготвено упатства, насоки, водичи во кои се поместени основните начела и насоки за процена и одредување на најдобриот интерес на детето, како што се:

- ▶ Детето е дете пред сè и за сè – претпоставена возраст на детето;
- ▶ Правото на учество на детето во постапката за процена на неговиот најдобар интерес се гарантира преку обезбедување преведувач;
- ▶ Заштита на неговите права и процена на најдобриот интерес преку поставување старател во рамките на домашното законодавство;
- ▶ Првична и целосна процена на ранливост, потребите, ризиците, услуги и права кои му стојат на располагање се прави од професионалци кои располагаат со експертиза во разни области (детски развој, правни застапници, социјално опкружување...), кои се дел од националните сервиси за заштита на детето – центри за социјална работа, установи за социјална заштита и други даватели на услуги;
- ▶ Пристап до здравствена заштита и образование;
- ▶ Заштита од сите видови злоупотреба, занемарување, насилство и превенција од трговија со луѓе;
- ▶ Пристап до правото на азил;
- ▶ Почитување на принципот на слобода во сместувањето – воздржување од затворање /ограничено сместување – користење сместувачки капацитети со кои располага државата – згрижувачки семејства за деца до 15 години, за адолесценти – живеење во поддршка, во средина која е културолошки најблиска до средината и културата од која потекнува; овозможување да се практикуваат културолошки навики;
- ▶ Зачувување на семејните врски, нераздвојување на браќа и сестри при сместување, освен кога тоа не е во најдобар интерес на некое од децата, претходно утврдено преку процена;
- ▶ Кратки рокови во постапките за деца;
- ▶ И, секако, семејното обединување кој е основен и одлучувачки најдобар интерес на детето, освен доколку при проценувањето не се дојде до сознание дека семејното обединување е на штета на детето и не е негов најдобар интерес.

Овие меѓународно прифатени принципи се вградени во домашните насоки, препораки и стандардни оперативни процедури за постапување со непридружувани или одвоени деца.

Во одредени меѓународни и регионални документи определени се и елементите што треба да се имаат предвид кога се проценува најдобриот интерес на децата:

Комитетот за правата на децата во Општиот коментар бр.14 (види: Општ коментар бр.14, 2013, за правото на детето неговите најдобри интереси да се од најголемо значење, анекс 1) ја препорачува следнава нехиерархиска отворена листа со елементи што треба да се земат предвид при процена на најдобрите интереси на детето:

- ▼ Ставови на детето
- ▼ Идентитет на детето
- ▼ Зачувување на семејната средина и одржување релации
- ▼ Грижа, заштита и безбедност на детето
- ▼ Состојба на ранливост
- ▼ Право на детето на здравје
- ▼ Право на детето на образование

Кај некои од земјите во регионот во законите од семејно правна област постои листа со елементи од кои треба да се утврди најдобриот интерес на детето. Такво законско решение постои во Законот за семејство на **Црна Гора** во член 56 (Porodični zakon "Sl. list RCG", br. 1/2007 i "Sl. list CG", br. 53/2016): Секој е должен да се раководи од најдобриот интерес на детето во сите активности што директно или индиректно се однесуваат на детето. Најдобриот интерес на детето има приоритет и се утврдува најпрво од:

- ▼ правата на детето;
- ▼ мислењето и желбите на детето;
- ▼ возраста, развојните способности и други лични својства на детето;
- ▼ потребата за заштита на животот и здравјето на детето;
- ▼ потребата од обезбедување сигурност на детето;
- ▼ потреба од физичкиот, емоционалниот, образовниот, социјалниот и друг развој на детето;
- ▼ претходните искуства и околности во кои живее детето;
- ▼ потреба од зачувување на стабилноста и континуитетот во односите со родителите, фамилијата и средина од која доаѓа или престојува детето и влијанието на промена на средината;
- ▼ квалитетот на односите што детето ги воспоставило со родителите, другите членови од фамилијата или други лица, и непосредните и долгорочните влијанија од тие односи;
- ▼ потребата за зачувување на фамилијарните односи, а особено односите со браќата и сестрите;
- ▼ влијанието на одвојувањето од родителите, другите членови на фамилија, а особено од браќата и сестрите;
- ▼ потреба од зачувување на личниот и семејниот идентитет;
- ▼ културната, националната, етничката, верската и јазичната припадност, односно потеклото на детето; и
- ▼ други околности и состојби што може да влијаат врз благосостојбата на детето.

Во Србија во рамките на процесот на обезбедување учество на детето, покрај другите, користена е и методата - мапа на движење - Методологија за процена на најдобриот интерес на детето (деца во движење во рамките на државата, деца на улица), засновајќи се на правото на детето на негово учество. (извор: „Кад смо питани, а не испитани“).

|| ЧЕКОРИ ЗА ПРОЦЕНА, ОДРЕДУВАЊЕ И ■ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА НАЈДОБРИОТ ИНТЕРЕС НА ДЕТЕТО

Најдобриот интерес на детето се подразбира како трикратен концепт, тој е суштинско, фундаментално право; тој е толкувачки правен принцип и е правило на постапка. Застапувањето на принципот на најдобар интерес и донесувањето одлука подразбира постапка која стручните работници ја реализираат низ чекорите и фазите за водење случај:

- 1.Прв контакт - идентификација и регистрација
- 2.Процена на најдобриот интерес - ризици, потреби, потенцијали, сили
- 3.Определување на најдобриот интерес (планирање на услугите, определување мерки и донесување одлуки)
- 4.Имплементација на најдобрите интереси, мониторинг и евалуација

Сите информации и податоци добиени од користените алатки за процена на најдобриот интерес на децата се евидентираат во документацијата што се користи при интегрираното водење случаи (види: Интегрирано водење на случаи, прирачник).

Предуслови за обезбедување на најдобриот интерес на детето

Стручните работници што треба да ги реализираат овие постапки, пред да започнат со процената на детето во рамките на воспоставување на првичниот контакт и понатамошната работа со детето, пожелно е да ги обезбедат следниве предуслови:

► Градење однос

Стручните работници треба да имаат способност да изградат добар однос со детето во опкружување што овозможува безбедност и доверба, за детето да знае дека некој го слуша и го сфаќа сериозно. За да избегне преоптоварување на детето, стручниот работник не треба првиот разговор да го почне со голем број прашања, туку треба да почне со објаснување, соодветно за возраста, кој е и зошто е таму. Важно е стручниот работник да одвои доволно време да го изгради овој однос и да овозможи детето да се чувствува пријатно со него. Стручниот работник треба да биде искрен и да прифаќа, да покаже сочувствителност и дека може да му се верува. Исто така, треба да биде стрплив, веројатно е дека дете со тешко минато не ги разбира сопствените чувства и можеби не ги знае зборовите за да опише како се чувствува. Детето треба да биде уверено дека може слободно да зборува, и затоа стручниот работник треба да се постави афирмативно и уверувачки.

► Стручниот работник треба да работи според темпото на детето

Децата обично знаат кои се нивните потреби и во околина со безбедност и доверба ќе може да ги искажат. Стручниот работник треба да ги ислуша, да покаже дека слуша и да му ги прераскаже на детето за да покаже дека се разбрале. Стручниот работник треба да има способност да разбира и невербална комуникација, говорот на телото на едно дете може многу да каже.

Методата што стручниот работник ја користи за да комуницира со детето ќе зависи од возраста, полот, развојната фаза, попреченоста/инвалидитетот, културата на детето и вештината на стручниот работник. Некоје дете можеби повеќе сака да комуницира преку игра, уметнички творби или дискусија. Детето има потреба да се чувствува сигурно и безбедно и да му верува на стручниот работник, и затоа е важно стручниот работник да се служи со методи што се соодветни за детето.

Ако стручниот работник користи цртање или други творби за да комуницира со детето, но не му е лесно да работи со тој медиум, најверојатно детето ќе ја почувствува напнатоста. Стручниот работник треба да има способност да ги надмине сопствените ставови и напнатости и да му овозможи на детето да се чувствува удобно.

Учеството на детето во проценувањето на неговата состојба, ранливост и потреби, стручните работници го обезбедуваат со примена на креативни и проективни техники во работата со децата (цртежи, мапа на патување, недовршена приказна, драматизација, игра и сл.).

► **Поставување прашања**

Кога му поставува прашања на дете, стручниот работник мора да внимава да не става зборови во устата или мислите на детето. Затворени прашања се прашања на кои се даваат одговори „да“ или „не“, и понекогаш може да послужат ако на стручниот работник не му требаат многу информации или ако види дека детето почнува да се оптоварува. Тие треба да се користат на планиран начин. Отворени прашања почнуваат со „како“, „кога“, „каде“, „зошто“ и „што“ и обично следуваат подолги одговори со повеќе информации.

Важно е да се користат вештини на активно слушање, потребно е да се прераскаже она што е слушнато од детето, поради потврда дека добро е разбран исказот на детето. Децата може да имаат свои посебни зборови за некои работи и затоа стручните работници треба да даваат повратна информација за детето да знае дека стручниот работник ги разбира.

Стручниот работник треба да има способност да покаже безусловно позитивна настроеност, односно детето треба да знае дека може да ги изрази своите чувства, ставови и потреби без да биде критикувано. Тешко е за кој било да изразува чувства ако смета дека не е прифатен.

Исто така, важно е да се постават граници со кои ќе се стави на знаење дека однесувањето е тоа што е неприфатливо, а не детето. Поставувањето граници создава безбедна средина.

Треба да се размисли за местото, понекогаш ова не е под контрола на стручниот работник, но кога е можно, местото треба да е удобно и по мерка на детето. Во идеални услови треба да при рака има ресурси, како што се книги со приказни, моливи, играчки, материјали за изработка, компјутерски игри и пластелин. Децата учат низ игра и тоа за нив е медиум за комуникација. Не се работи секогаш за толкување на нивното играње, понекогаш се работи само за градење однос, разбирање на детето и како се изразува.

Детето има потреба да знае дека тоа што му се случило не е по негова вина. Ако имало тешки искуства, може да му биде тешко да ги изнесе, а стручниот работник треба да покаже разбирање дека е тешко да се зборува за такви настани.

Стручниот работник треба да создаде клима на доверба и безбедност и никогаш не треба да му дава ветување на детето што не може да го исполни. Важно е на почетокот на односот стручниот работник да каже дека можеби ќе треба некои информации да им ги пренесе на други. Стручниот работник треба да објасни зошто има потреба од тоа и кога ќе се случи, а добро е да им се кажува на децата дека информациите што ги даваат можеби ќе треба да им се пренесат на трети лица.

► **Припадност на култура**

Стручните работници треба да бидат запознаени со специфичностите на културата на која ѝ припаѓаат децата, вклучително и културните практики и обичаи кои се однесуваат на децата (како возрасните се однесуваат со децата, што се очекува од нив земајќи ги предвид возраста и полот, како децата треба да се однесуваат со возрасните). Неретко се случува иако доаѓаат од иста држава или регион, тие да припаѓаат на различни култури, да имаат различно етничко потекло, верска припадност или други локални специфичности. За различните култури може многу да се дознае од литературата, но многу повеќе се дознава од директна комуникација со припадниците на различните култури. Во комуницирањето/консултациите со децата во движење треба да се почитуваат специфичностите на културата на која ѝ припаѓаат децата и комуникацијата треба да биде приспособена на нивната културна практика. При организирање и изведба на разни видови активности треба да се има предвид дека девојчињата и момчињата не разговараат за одредени теми едни пред други, или дека од одредена возраст избегнуваат физички контакт, дека можеби имаат обврски околу помалите браќа или сестри, практикуваат верски обреди во текот на денот и сл.

► **Јазична бариера**

Стручните работници треба да им овозможат учество на децата во комуникацијата преку отстранување на јазичните бариери во комуникацијата со децата – обезбедување добро преведување, како на усната така и на писмената комуникација. Преведувачот игра важна

улога во комуницирањето со децата, кои не се навикнати да комуницираат преку преведувач, но исто така треба да се има предвид дека и голем број преведувачи немале искуство со деца. Затоа треба да се обезбеди доволно време за комуникацијата, како и машки и женски преведувач со можност слободно и целосно да се изразат.

Стручните работници треба да овозможат комуникација со децата која ќе биде позитивно и охрабрувачко искуство, а не дополнителен стрес – имајќи ги предвид специфичните животни ситуации низ кои поминале, кои ги доживеале и за кои треба да зборуваат (дали се или не се во придружба на родителите/семејството, во какви услови живеат, дали биле изложени на некој вид насилство и сл.).

Стручните работници низ односот што го градат со децата и работата со нив треба да обезбедат остварување и почитување на нивните права, да им го олеснат препознавањето и искажувањето на ситуациите во кои нивните права биле прекршени и да овозможат децата да извлечат искуство од различните животни ситуации и околности низ кои поминале, да ги уочат својата сила и отпорност што им помогнале да ги пребродат тешките моменти.

1.ПРВ КОНТАКТ - ИДЕНТИФИКАЦИЈА И РЕГИСТРАЦИЈА

При првиот контакт на стручниот работник со детето треба се преземат активности за негова идентификација, евидентирање и првична процена на неговата ранливост, под претпоставена возраст дека е дете, во брзи и кратки рокови. Регистрацијата се однесува на евидентирање на основните податоци за детето/семејството. Таа вклучува документирање на сите податоци потребни за следење, дефинирање на заштитата, потребите од грижа и сл. Се препорачува користење на следниве методи и техники:

- ▼ опсервација (на детето и на неговото однесување за време на контактот во безбедна и сигурна средина);
- ▼ првично интервју со детето водејќи сметка за сите предуслови неопходни за градење однос на доверба и сигурност помеѓу детето и стручниот работник;
- ▼ увид во документација;

2.ПРОЦЕНА НА НАЈДОБРИОТ ИНТЕРЕС - РИЗИЦИ, ПОТРЕБИ, ПОТЕНЦИЈАЛИ, СИЛИ

(се состои во оцена и балансирање на сите елементи што се неопходни за да се донесе одлука во конкретна ситуација за конкретно дете или група деца. Тоа го врши лицето што е носител на одлука, мултидисциплинарен тим, со неопходно учество на детето).

Процената започнува со одредување на релевантните елементи за процена на најдобриот интерес, нивно ставање во конкретна содржина и одмерување на тежината на секој од нив во однос на другите (возраст, пол, степен на зрелост, искуство, етничка припадност, физичка, сензорна или интелектуална попреченост, како и социјалниот и културолошкиот контекст во кој се наоѓа детето/децата, како што се присуство или отсуство на родители, дали детето живее со нив, квалитетот на релации помеѓу детето и неговото семејство/старатели, опкружувањето во однос на безбедноста, постоењето адекватни алтернативни средства кои му се на располагање на семејството, поширокото семејство или на оние што се грижат за него итн.). Ова укажува на тоа дека е корисно да постои отворена и нехиерархиски подредена листа со елементи кои можат да бидат вклучени во процената на најдобрите интереси. Основната процена на најдобрите интереси е општа процена на сите релевантни елементи за најдобриот интерес на детето и тежината на секој еден елемент зависи од останатите елементи. Не сите елементи се релевантни за секој случај, и различни елементи може на различен начин да се користат во различни случаи. Содржината на секој елемент ќе варира од дете до дете и од случај до случај, зависно од типот на одлуката и конкретните околности, како и важноста на секој еден елемент во севкупната процена. Процената на најдобрите интереси на детето е посебна активност која се презема за секој поединечен случај во поглед на специфичните околности на секое дете или група деца или децата генерално.

За детална и комплексна процена, се препорачува да се направи процена на следните сегменти:

За детето

За процена на оваа област се препорачува користење на алатките:

Алатка бр. 1: Процена на биопсихо-социјален статус, дел – Како детето расте и се развива;

Алатка бр. 2: Матрица на отпорност

Алатка бр. 6: Мапа на патот

Техника по избор на стручното лице од листата со креативни и проективни техники

Се проценуваат следниве елементи во однос на детето:

- ▶ Фазата на развој на детето во однос на неговата возраст, физички/сексуален развој, социјален и емоционален развој, интелектуален/когнитивен и морален развој (за добивање соодветни информации за референтните показатели за раст и развој и евентуалните отстапки, препорачуваме да се користат Индикатори за детски раст и развој, анекс 2).
- ▶ Детското здравје треба да утврди дали детето ги примило сите вакцини; некакви сериозни болести или операции; тежина и висина на детето; алергии, здравствени состојби (епилепсија, дијабетес, астма) и редовни лекачества потребни за каква било здравствена состојба;
- ▶ Некакви посебни потреби и состојби на детето;
- ▶ Состојба на злоупотреба и занемарување (за добивање соодветни информации/препознавање на состојби на злоупотреба и занемарување, препорачуваме да се користат: Индикатори за процена на злоупотреба и занемарување на дете, анекс 3);
- ▶ Образование на детето - треба да се утврдат присутноста и редовноста на училиште, образовниот успех, односот со врсниците и/или наставниците, какви било посебни одговорности;
- ▶ Односите на детето со семејството - треба да ја утврдат позиција на детето во семејството, однос со браќа, сестри, родители, баба, дедо и други сродници;
- ▶ Што прави детето во слободното време?
- ▶ Дали детето мора да работи за да го надополнува семејниот приход? Колку часа и каде се случува тоа? Дали благосостојбата или развојот на детето се во ризик од детската работа?
- ▶ Дали постојат фактори на стрес во рамките на семејните односи кои се насочени кон детето, особено во градењето здрав однос на приврзување;
- ▶ Погледите на детето за неговата ситуација и прашањето на загриженост околу заштитата на детето.

За семејството или старателите

За процена на оваа област се препорачува користење на алатките:

Алатка бр. 1: Процена на биопсихо-социјален статус, дел – Капацитет да се биде родител;

Алатка бр. 3: Три куќи.

Во однос на семејството се проценуваат следните елементи:

- ▶ Погледи на семејството или старателите за детето. Дали знаеле за ризиците на кои можело да биде изложено детето? Ако има наводни злоупотребувачи на детето, дали тие прифаќаат одговорност и дали гледаат дека нивната постапка била несоодветна?
- ▶ Способност на семејството или на старателот да обезбеди сигурна и стимулативна средина за исполнување на детските физички, емотивни, интелектуални и здравствени потреби.
- ▶ Дали родителите/старателите имаат некаква загриженост околу однесувањето на детето или околу пристапот што го има (на пример, пристап до пријатели, до други возрасни)?
- ▶ Какви се ставовите на семејството спрема важноста на образованието, играта или работата во однос на детето?

За факторите на средината:

За процена на оваа област се препорачува користење на алатките:

Алатка бр. 1: Процена на биопсихо-социјален статус, дел – Семејство и животна средина;

Алатка бр.4: Еко мапа;

Алатка бр.5: Еколошки модел на процена

Во однос на средината се проценуваат следниве елементи:

- ▼ Финансиска ситуација на семејството;
- ▼ Станбени услови и простор за обезбедување соодветно ниво на грижа за детето според неговата возраст;
- ▼ Односи и предности на односите меѓу членовите на семејството, фактори на стрес, семејно насилство;
- ▼ Вработеност во семејството; видот на работа, работни часови. Дали вработувањето е постојано или повремено?
- ▼ Здравје или инвалидност на полнолетните старатели. Постои ли загриженост околу зависност од дрога или алкохол?
- ▼ Дали семејството е интегрирано во заедницата? Дали семејството учествува во социјални настани, има ли добри односи со соседите?
- ▼ Какви ресурси во заедницата им се достапни на детето и на семејството, на пр., училишта, градинки, парк или спортски установи, библиотека, воншколски активности, џамии или цркви, продавници или НВО?

При процената потребните информации може да се добијат од следните извори:

- ▼ Детето;
- ▼ Родителите/старател на детето;
- ▼ Членовите на поширокото семејство;
- ▼ Стручни лица од центарот што работат/работеле со детето/семејството во давање услуги/права;
- ▼ Одговорни лица од други институции, вработени од институциите во кои детето е сместено, матичен лекар, воспитувачи, наставници, педагошки служби во градинка/училиште, полиција и сл.;
- ▼ НВО или другите организации што работеле со детето и членовите на неговото семејство.

3.ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА НАЈДОБРИОТ ИНТЕРЕС

(планирање на услугите, определување мерки и донесување одлуки)

Ова е формален процес со строга процедурална заштита чија цел е да се одредат најдобрите интереси на детето врз основа на процената на најдобрите интереси на детето.

Во процената на најдобриот интерес стручните работници мора да размислуваат развојно, односно дека капацитетите на детето ќе се развиваат, и во таа насока да предлагаат мерки и да носат одлуки кои по потреба можат да се ревидираат или приспособат. За таа цел, стручните работници, покрај тоа што прават процена на физичките, емоционалните, образовните и другите потреби во конкретниот момент на одлучувањето, ги разгледуваат и можните сценарија за развојот на детето на краток и на долг рок (во овие одлуки се вградуваат и ставовите и мислењата на детето). Во овој контекст одлуките ги проценуваат континуитетот и стабилноста на моменталната и идната ситуација на детето.

4.ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА НАЈДОБРИТЕ ИНТЕРЕСИ, МОНИТОРИНГ И ЕВАЛУАЦИЈА

Во процесот на процената, определувањето на најдобриот интерес и донесувањето на одлуката заштитните механизми кои ќе го гарантираат имплементирањето на најдобрите интереси на детето се:

- ▼ правото на детето да го искаже неговото мислење;
- ▼ постапување во кратки временски рокови во сите постапки што се однесуваат на децата – рокови на кои упатуваат законски одредби, рокови кои произлегуваат од констатираниот степен на ризик, рокови кои се определени во поединечни фази од водењето случаи.

- ▼ дејствување во рамки на законски одредби, норми и принципи;
- ▼ квалификувани стручни лица.

Како еден од предусловите за обезбедување квалитетна стручна работа и холистички пристап на процената, потребно е да бидат вклучени професионалци од различни профили кои поседуваат вредности и ставови, специфични знаења и вештини за работа со деца (особено со деца од ранливите категории).

На пример, алатката за проверка на ранливоста ги определува следниве компетенции со кои треба да располагаат професионалците при проценка на ранливост за специфична група ранливи лица:

Вредности и ставови

- ▶ Посветување внимание на деталите од личната ситуација.
- ▶ Прифаќање пристап заснован на докази во однос на проверката и процената.
- ▶ Покажување почит, емпатија и дискреција, вклучително и земање предвид на културата, возраста и родот како фактори.
- ▶ Барање совет секогаш кога е тоа соодветно.
- ▶ Почитување на принципот: Немој да правиш штета! – избегнување дејства што можат да го стават лицето во опасност.

Основно знаење

- ▶ Негативните последици од пролонгираното и несигурно задржување, како и на процедурите за азил или за миграција.
- ▶ Принципите за обврска за згрижување, информирана согласност и најдобар интерес на детето и нивна примена.
- ▶ Карактеристики на специфичните состојби на ранливост и родова нееднаквост.
- ▶ Фактори што предизвикуваат страв кај луѓето да обелоденат некаква ранливост и лични информации пред претставници на властите (на пример, жена под ризик во присуство на нејзиниот партнер, издржувано лице во присуство на својот згрижувач или потенцијално инволвирање на лицето во активност што може да го исклучи од бегалскиот статус).
- ▶ Силните страни и стратегиите за справување што им помагаат на луѓето да се справат со непријателствата, да ја зголемат безбедноста и да се врати и одржува надежта.
- ▶ Локалните социјални системи и опциите за сместување во земјата.

Вештини

- ▶ Капацитет за ефективно работење со луѓе со различно културно и јазично потекло, кои се новодојдени и имаат сложени потреби.
- ▶ Капацитет да се објасни целта на проверката на ранливоста и да се заштитат приватноста и доверливоста.
- ▶ Комуникација и стратегии за интервјуирање што градат доверба, обезбедуваат веродостојни информации и ја појаснуваат ранливоста во мешан културен контекст и ги менаџираат очекувањата.
- ▶ Капацитет да се идентификуваат (по пат на испрашување, набљудување и разгледување на достапните извештаи) факторите на ранливост, но и силните страни.
- ▶ Капацитет за идентификување и одговор на последиците од траумата, како и стабилност за препознавање и справување со преживеана траума кај себе или кај другите.
- ▶ Капацитет за препознавање и објаснување итни, средни и долгорочни потреби за поддршка.
- ▶ Стратегии да се обезбеди преземање соодветна последователна проценка и интервенција.
- ▶ Да се има на ум дека личната историја и потеклото влијаат врз интервјуто.

- ▼ утврдување на релевантни факти и информации анализирани и потврдени преку примена на одредени техники, инструменти и сл.

Процената на најдобриот интерес, стручните работници ја засноваат на податоци, информации, факти што ги добиваат од различни извори и со различни методи и техники. Добиените податоци за одредени сегменти/елементи од животот и развојот на детето се изразуваат во индикатори/статуси и сл. кои се евидентирани и проверливи низ техниките за проценка и содржани во стручната документација.

АЛАТКИ - МЕТОДИ И ТЕХНИКИ ЗА ПРОЦЕНА НА НАЈДОБРИОТ ИНТЕРЕС НА ДЕТЕТО

Спроведувањето на процесот на проценка на најдобриот интерес на детето – проценување, одредување и одлучување, како што е наведено погоре во текстот, се врши од страна на квалификувани стручни лица – обучени професионалци од разни области за холистички пристап кои поседуваат вештини и компетенции со кои ќе утврдат релевантни факти и информации анализирани и потврдени преку примена на одредени техники, инструменти, прашалници и сл.

Како што следува во текстот подолу, понудени се одреден број алатки што може да се применат во процесот на проценување и одредување на најдобриот интерес на детето, а кои се во контекст на посебните елементи.

Заради добивање податоци кои се потребни за проценка и одредување на најдобриот интерес, во работата со децата се препорачуваат и следниве:

креативни и проективни техники

- **Цртеж за мене** – од детето се бара да нацрта слика за себе која го опишува. Со ваквата техника стручниот работник може да дознае одредени податоци за детето (колку години има, како се идентификува себеси).
- **Мојот дом и семејство** – од детето се бара да го нацрта својот дом и семејството. Од цртежот стручниот работник може да дознае податоци поврзани со неговото семејство и живеалиште, дали е тоа актуелното семејство/дом, претходниот или некој посакуван. Цртежот на куќата може да помогне да се утврди квалитетот на дотогашниот домашен живот на детето, т.е. дали имало соодветно засолниште и сместување споредено со другите деца и сл.
- **Цртеж на семејство** – од детето се бара да го нацрта семејството. Од цртежот стручниот работник може да добие податоци за тоа каква поддршка има детето и кои луѓе му биле поддршка и кои би можел да ги искористи како систем на поддршка во работата/третманот на детето.
- **Како се чувствувам?** – стручниот работник црта, емотикон, со насмеано, неутрално и тажно лице и го замолува детето да покаже со прст на кој било лик кога опишува разни луѓе, ситуации и сеќавања со цел да види дали треба подетално да истражи некои ситуации и релации.
- **Патување** – за деца што се дислоцирани од домовите или за деца кои се разделени од родителите потребно е да се открие патот што го поминале од сопствениот дом до таму кај што се сега. Ова е особено важно доколку за некое дете стручниот работник има сознанија дека треба да ги пронајде родителите. Цртежите се многу ефикасни кај мали деца кои не се сеќаваат на имињата на местата во кои престојувале. Техниката не вклучува цртање на патешествието бидејќи е премногу апстрактно, туку цртање на местата каде што тие престојувале. Потоа секое од местата може да се подреди со цел да се утврдат секвенците на патувањето.
- **Мојот вообичаен ден** – може да е корисно стручниот работник да разговара што прави детето секој ден бидејќи на овој начин може да се утврди колку често, на пример, детето јадело оброк, дали посетувало некакво училиште и сл. Стручниот работник му помага на детето да го нацрта ова. Може да почне со слика од изгрејсонце, па потоа со сонцето напладне, па сонцето како заоѓа, за да го поттикне детето да ги сподели активностите во секој период од денот.

Алатка 1: Процена на биопсихо-социјален статус

Алатката е адаптирана од **Посвојување - Прирачник за постапување на центрите за социјална работа, 2013 година, ЈУ Завод за социјални дејности – Скопје, УНИЦЕФ.**

Целта на процената на биопсихо-социјалниот статус на детето е дефинирање на неговите потреби за понатамошен правилен раст и развој, како и проценка на ризик од постоење занемарување и злоупотреба. Со примена на оваа алатка се обезбедува индивидуален и индивидуализиран пристап во насока на поттик, помош и поддршка за правилниот развој на детето, превенција, третман и заштита од занемарување и злоупотреба, преку искористување и развивање на потенцијалите на детето, родителот/лите или лицето/цата што се грижат за него, како и семејството и пошироката социјална средина во која живее.

Процената на биопсихо-социјалниот статус, потребите за правилен раст и развој, како и превенција, третман и заштита на детето од злоупотреба и занемарување, стручниот работник ги обезбедува преку опсервација, евиденција, собирање и анализа на податоците што се однесуваат на: детето; родителот/лите или лицето/цата што се грижат за детето и семејството/животната средина, како основа за одредување на најдобриот интерес на детето и донесување одлука за имплементација на мерки и услуги согласно најдобриот интерес.

1. КАКО РАСТЕ И СЕ РАЗВИВА ДЕТЕТО

Се проценуваат сите сегменти од животот и развојот на детето:

1.1 Здравје=>

- ▼ висина и тежина дали и колку отстапува од просекот утврден за календарска возраст на која ѝ припаѓа детето;
- ▼ отсуство/присуство на акутни и/или хронични болести;
- ▼ прима/има потреба од медикаментозна терапија;
- ▼ отсуство/присуство на ретки болести;
- ▼ спроведени/неизвршени редовни систематски прегледи;
- ▼ редовна/нередовна имунизација;
- ▼ отсуство/присуство на попреченост и од кој вид;
- ▼ отсуство/присуство на здравствени потреби и од кој вид;
- ▼ постоење на физички знаци кои упатуваат на занемарување и/или некаков вид злоупотреба и сл.

1.2 Едукација и образование =>

- ▼ отсуство/присуство на стимулација на когнитивниот развој, од кого и на кој начин;
- ▼ отсуство/присуство на пречки во когнитивниот развој и кои;
- ▼ отсуство/присуство на специфични когнитивни потреби;
- ▼ отсуство/присуство на можност за игра и интеракција со други деца;
- ▼ дали и кои вештини ги има стекнато;
- ▼ не е вклучено/вклучено во образовниот процес, од кога и во која форма;
- ▼ отсуство/присуство на посебни образовни потреби, дали тие се задоволени, како и од кого;
- ▼ отсуство/присуство на прогрес и достигнувања во образованието и сл.

1.3 Социјализација и социјално образование =>

каков е надворешниот изглед

- ▼ отсуство/присуство на хигиена;
- ▼ отсуство/присуство на адекватна облека согласно возраста и временските услови.

комуникација и социјализација

- ▼ лесно/тешко стапува во контакт,
- ▼ интеракција и комуникација;
- ▼ отсуство/присуство на објективни (органиски) пречки за остварување контакт,
- ▼ отсуство/присуство на вербална/невербална комуникација;

- ▶ отсуство/присуство на стимулативна средина за поттик и развој на социјализацијата;
- ▶ отсуство/присуство на адекватност и контрола на емоциите во комуникацијата;
- ▶ начинот на комуникација одговара/отстапува од календарската возраст;
- ▶ начин и содржина на комуникација кои упатуваат на занемарување и/или злоупотреба и сл.

1.4 Идентитет =>

- ▶ какви се карактеристиките на темпераментот;
- ▶ отсуство/присуство на лесно/тешко приспособување на разни животни промени;
- ▶ отсуство/присуство и начин на реакција на стрес;
- ▶ отсуство/присуство на самоконтрола и справување со бесот;
- ▶ отсуство/присуство на импулсивност во емоционалните реакции;
- ▶ отсуство/присуство на резилентност, отпорност, можности и тешкотии во справување со предизвици;
- ▶ отсуство/присуство на увид за себе и своите способности/пречки;
- ▶ отсуство/присуство на самодоверба и способност да се биде горд за личните постигнувања;
- ▶ отсуство/присуство на чувство на припадност и прифатеност од другите врсници, семејство и поширока социјална средина, вклучувајќи ги и другите културни групи и сл.

1.5 Емоционален и бихевиорален развој =>

- ▶ отсуство/присуство, природа и квалитет на раните врзувања за родителот/лите или лицето/цата што се грижеле за детето;
- ▶ отсуство/присуство, природа и квалитет на надминување на раните загуби на лица значајни за детето;
- ▶ карактеристики на темперамент;
- ▶ отсуство/присуство на разбирање на сопствените и туѓите емоции;
- ▶ отсуство/присуство на соодветни емоционални реакции на акциите на родителот/лите, семејството, врсниците и пошироката социјална средина согласно календарската возраст и развојната фаза на која ѝ припаѓа;
- ▶ отсуство/присуство на адаптивност кон промени;
- ▶ отсуство/присуство и вид реакција на стрес;
- ▶ отсуство/присуство на соодветна самоконтрола;
- ▶ отсуство/присуство на знаци кои укажуваат на емоционална злоупотреба и сл.

1.6 Вештини за грижа за себе =>

- ▶ отсуство/присуство на вештини за самостојност во извршување активности и задачи во секојдневното живеење (одржување хигиена, облекување, хранење и сл.) согласно календарската возраст и развојната фаза на која ѝ припаѓа;
- ▶ отсуство/присуство на практични, емоционални и комуникациски способности за зголемување на независноста;
- ▶ отсуство/присуство на вештини за самостојно задоволување на разни потреби во пошироката социјална средина;
- ▶ отсуство/присуство на компетентност, односно на вештини за справување и решавање на разни проблеми во различни социјални средини и градење подобар однос со другите;
- ▶ отсуство/присуство на вештини и самодоверба за премин од зависно кон независно задоволување на секојдневните потреби и самостојно живеење и сл.

1.7 Семејни и социјални односи=>

- ▶ отсуство/присуство на емпатија за потребите и проблемите на другите лица;
- ▶ отсуство/присуство на стабилен однос и емотивни врски со родителот/лите или лицето/цата што се грижат за него, семејството, врсниците и членовите од пошироката социјална средина соодветно на возраста и развојната фаза на која ѝ припаѓа;
- ▶ отсуство/присуство на мрежа и прекини на контакти со значајни личности во неговото широко опкружување и сл.

2. КАПАЦИТЕТ ДА СЕ БИДЕ РОДИТЕЛ

2.1 Основна грижа =>

- ▶ отсуство/присуство на знаење и вештини за задоволување на потребите на детето во делот на исхрана, лична хигиена,
- ▶ будност/спиенење;
- ▶ адекватна облека согласно временските услови;
- ▶ засолниште;
- ▶ редовна здравствена заштита (имунизација), специфична здравствена заштита (ретки болести) и сл. согласно неговата возраст и развојни потреби;
- ▶ отсуство/присуство на знаења и вештини за воспоставување знаења, навики, рутини и осамостојување на детето во делот за задоволување секојдневни потреби согласно неговата возраст и развојна фаза и сл.

Во однос на начинот на задоволување на основните потреби за грижа, и покрај развиените компетенции на родителите, треба да се имаат предвид одредени состојби во психофизичкиот развој на децата, на пример, церебрална парализа, кои ќе водат до примена на различен начин, пристап, средства за задоволување на потребите (на пр., хранењето кај овие деца бара поинаков пристап - вид на храна, позиционирање на телото на детето).

2.2 Пружање безбедност =>

- ▶ отсуство/присуство на крути, ригидни и насилни методи на воспитување;
- ▶ отсуство/присуство на изложеност на детето на конфликти, насилство или злоупотреба во семејството или пошироката социјална средина;
- ▶ отсуство/присуство на знаења и вештини за препознавање и соодветна заштита на детето од штетни влијанија и опасности во домот и пошироката социјална средина и сл.

Кај децата со попреченост родителите особено треба да посветат внимание и време за нивните деца да стекнат знаења што значи сигурна и безбедна средина, како да препознаат загрозување на основната безбедност во домот и надвор од него и зајакнување на нивните капацитети за самопомош и самозаштита. За децата тоа претставува процес на учење и процес кој бара поддршка.

2.3 Емоционална топлина =>

- ▶ отсуство/присуство на сензибилност, знаења, вештини и можности за задоволување на емоционалните потреби на детето согласно неговата календарска возраст и развојна фаза;
- ▶ отсуство/присуство на вештини за градење безбеден, стабилен и близок однос со детето (соодветен и топол физички контакт; пофалба, охрабрување и др.) и сл.

Со оглед на тоа дека кај родителите на децата со попреченост се јавуваат низа реакции при прифаќањето на состојбата на нивните деца, потребно е да се направи процена во која фаза се наоѓаат од процесот на соочување и прифаќање дека нивното дете има одредени тешкотии/пречки во развојот, и во колкава мера можат да одговорат на емоционалните потреби на своето дете согласно истата.

2.4 Стимулација =>

- ▶ отсуство/присуство на сензибилност, знаења, вештини и можности за когнитивна стимулација и интелектуален развој на детето согласно неговата календарска возраст и развојна фаза (преку комуникација, интеракција, охрабрување и вклучување во игра, забава, неформални и формални образовни активности и др.) и сл.

Кај децата со попреченост, со оглед на отстапувањата во сите или одредени сегменти на развојот, неопходно е родителите да ги препознаат потребите на децата, да научат како да го стимулираат развојот, каква опрема и играчки им се потребни, вклучување на стручни лица (педијатри, специјални едукатори и рехабилитатори, логопеди, психолози, физиотерапевти) кои ќе даваат поддршка во зависност од видот и степенот на попреченоста, а со цел постигнување на максималниот развоен потенцијал кај децата. Потребно е родителите да знаат кои сервиси за поддршка им се на располагање во локалната заедница.

2.5 Водство и граници =>

- ▶ отсуство/присуство на сензибилност, знаења и вештини за градење и моделирање на соодветно однесување и контрола на емоциите кај детето во неговата комуникација и интеракција во семејството и пошироката социјална средина, соодветно на неговата календарска возраст и развојна фаза (воспоставување граници кои ќе му овозможат на детето да развие внатрешен модел на морални вредности и совест, како и социјално однесување соодветно на општеството во кое расте; да се поттикнува на автентичност, независност, самостојност и кооперативност кај детето во комуникација и интеракција во различни социјални средини; вештини на родителот, преку лутина или грижа и помош, за решавање социјални проблеми на детето и др.) и сл.

Кај родителите на деца со попреченост најчесто се наидува на презаштитнички став, мислејќи дека поради ограничените можности на своите деца, треба постојано да прават работи наместо нив. Тоа води кон намалени можности кај децата со попреченост да истражуваат, да осознаваат, да научат и да стекнат одредени знаења согласно нивните можности. Од друга страна, има родители кои поставуваат повисоки и понекогаш нереални цели за своите деца, одбивајќи да ја прифатат попреченоста, поради што детето се соочува со неуспех, незадоволство, фрустрација и дури манифестира несоодветни облици на однесување.

2.6 Стабилност =>

- ▶ отсуство/присуство на оптимална, доволно конзистентна семејна средина која на детето му овозможува оптимално да се развива и да одржува безбедна врска со родителот/лите или лицето/цата што се грижат за него;
- ▶ отсуство/присуство на постојаност во реакциите кон исто однесување на детето;
- ▶ отсуство/присуство на флексибилност на реакциите кон развојните потреби на детето и приспособување кон неговите личните карактеристики;
- ▶ отсуство/присуство на компетенции за да се осигури детето да одржува контакти со членови од семејството или други лица кои се важни за него и сл.

Обезбедувањето постојаност, сигурност, стабилност и предвидливост кај децата со попреченост е особено важно бидејќи често пати градат релации со одредени лица од нивното опкружување, се приврзуваат и развиваат интензивни емоции кон нив. Нивото на нивното функционирање бара предвидливост и постојаност во секојдневното живеење и функционирање, особено кај деца со интелектуална попреченост и аутизам.

3. СЕМЕЈСТВОТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

3.1 Семеен историјат и функционирање на семејството =>

- ▶ детални информации за историјатот на семејството кога и како се формирало;
- ▶ кои се генските и психосоцијални фактори што влијаеле врз семејниот развој;
- ▶ кои се членовите на семејството,
- ▶ дали/кога и зошто настанале промени во членовите на семејството;
- ▶ кои членови на семејството и во каква врска се со детето;
- ▶ кои и какви се врските на останатите членови на семејството;
- ▶ каква е природата на функционирањето на семејството;
- ▶ каква е природата на сиблингврските во семејството;
- ▶ дали и од кои причини постоела или сè уште постои сепарација на детето од родителот/лите или некој друг за него значаен член од семејството;
- ▶ какви се релацијата и функционалноста на разделените родители;
- ▶ детална хронологија на животни настани и нивно значење за членовите на семејството и др.

3.2 Пошироко семејство=>

- отсуство/присуство на членови на поширокото семејство (баби, дедовци и др. роднини), пријатели и други лица од пошироката социјална средина, кое е нивното место, улога и важност за растот и развојот на детето, како и начинот на кој го остваруваат истото.

3.3 Училиште =>

- детални информации за начинот на кој се одвивал формалниот образовен процес кај детето (кога започнало образованието – навреме или со задоцнување и од кои причини);
- како се приспособило – лесно или со тешкотии и во кој сегмент;
- како се одвивало образованието – континуирано или имало прекини и од кои причини;
- какви биле напредокот и постигнувањата во совладувањето на наставниот материјал;
- дали имал проблеми во совладување на образовниот материјал и од кој вид;
- дали имал бихевиорални проблеми и од кој вид и сл.

3.4 Приход =>

- колкав е финансискиот приход на семејството во текот на подолг временски период и дали тој ги задоволува општите и специфични потреби на детето, како и на сите членови од семејството;
- кој одлучува и на каков начин се користат финансиските приходи;
- дали семејството, согласно потребите на неговите членови, ги остварува сите законски права и сл.

3.5 Вработување =>

- отсуство/присуство на вработеност/невработеност на работоспособни членови на семејството, како и причини за утврдената состојба;
- каков е ставот на работоспособните членови на семејството во однос на вработеноста/невработеноста;
- какво е влијанието на ставовите и вработеноста/невработеноста врз развојот на детето и сл.

3.6 Ресурси во заедницата =>

- отсуство/присуство на ресурси во локалната заедница за разни погодности и услуги (универзални услуги амбуланта, градинка, училиште, транспорт, продавници и др. и посебни услуги согласно специфичните потреби на сите членови на семејството) и сл.

3.7 Сместување =>

- отсуство/присуство на физички, просторни и материјални услови во домот на детето за соодветно задоволување на неговите секојдневни и специфични потреби, согласно неговата календарска возраст и развојна фаза (дали домот располага со основни услови за живот достапност на вода, греење, санитарни услови, можност за готвење храна, простор за спиење и др.; безбеден и опремен со адекватна покуќнина; достапен и соодветен за посебните потреби на детето и/или членовите на семејството) и сл.

3.8 Социјална интеграција на семејството =>

- отсуство/присуство на изолација на семејството во пошироката социјална заедница соседство, локална заедница и сл.;
- отсуство/присуство, степен и квалитет на интегрираност на семејството во пошироката социјална заедница (изградена мрежа и квалитет на социјални врски со група врсници, различни групи и заедници);
- каква е нивната важност за семејството) и сл.

Алатката Процена на биопсихо-социјалниот статус на детето може да се сретне и како алатка Триаголникот на мојот свет, која на сликовит начин преку трите страни на триаголникот ги прикажува сегментите што се проценуваат во однос на детето (развојни потреби на детето), семејството (родителски капацитети) и факторите на средината (семејни и фактори на средината).

Триаголникот на мојот свет претставува ментална мапа што им помага на практичарите да го разберат целиот свет на детето. Тој може да се употреби за истражување на нивното искуство во секоја фаза, препознавајќи дека постојат врски помеѓу различните делови од нивниот свет и при процената може да се употреби за истражување на потребите и ризиците.

Алатка 2: Матрица на отпорност

Извор: Тренинг-програма за континуиран развој на стручните лица во системот на социјалната заштита - Основен модул 3 –прирачник за обучувачи

Матрицата на отпорност како техника со која се врши процена на детето и семејството се применува во случаи кога преку користење на процена на биопсихо-социјалниот статус на детето, Триаголникот на мојот свет, се утврдило дека детето е изложено на ризици кои ја намалуваат неговата отпорност за справување со ризикот.

Секоја изложеност на детето/семејството на стрес, криза или одредени трауматски искуства може да предизвика трајни последици на индивидуално ниво или промени во функционирањето на семејната и пошироката заедница. Последиците можат да бидат подлабоки и долготрајни доколку сите овие промени се случуваат во раното детство и во периодот на адолесценција. Во тој контекст, дали причината, односно стресот, кризата, разделбата, загубата или траумата ќе доведе до последица, односно до промена во однесувањето кај детето, зависи од силите и особините на детето, односно личноста.

Врз основа на тоа можеме да ја дефинираме **резилиентноста/отпорноста како способност на детето/личноста** адекватно да одговори на стресот. Тој одговор не може целосно да се ограничи или дефинира дека е вроден, но зависи пред сè од личните карактеристики на детето. Исто така, оваа способност кај детето не е трајна, односно доколку детето долготрајно е изложено на такви ситуации, резилиентноста се намалува и започнуваат промени во однесувањето на детето со манифестирање реакции на лично ниво и пошироко во секој сегмент.

Да се биде резилиентен никако не значи дека детето/личноста не реагира на стресори/стрес/кризни ситуации или не значи дека не доживува негативни емоции, односно да се биде резилиентен значи дека детето на функционален начин се справува со ситуациите.

Ефикасното соочување со животните стресори и континуираното позитивно функционирање не доведуваат секогаш до отстапување во секојдневното однесување на детето – на пример: дете кое го живеело периодот на еден тежок развод на родителите, тоа понатаму нема сериозни промени и последици во еден подолг временски период, со тоа што детето расте во една зрела и социјално прифатлива личност наспрема изложеноста на ризиците. Во друга ситуација, пак, кај друго дете во исто таков тежок период на развод на родителите, целокупната констелација ќе доведе до проблеми на личноста и ќе остави трајни последици врз развојот и понатамошното функционирање на детето/личноста во поширокиот контекст.

Резилиентноста е динамичен процес кој се одвива низ процесот на растење, а не како состојба, карактерна особина или посебна црта на личноста. Исто така, резилиентноста не е статичен процес, се менува и зависи од социјалните ситуации, околности и, секако, возраста на детето и сите промени и развојни фази што таа ги носи.

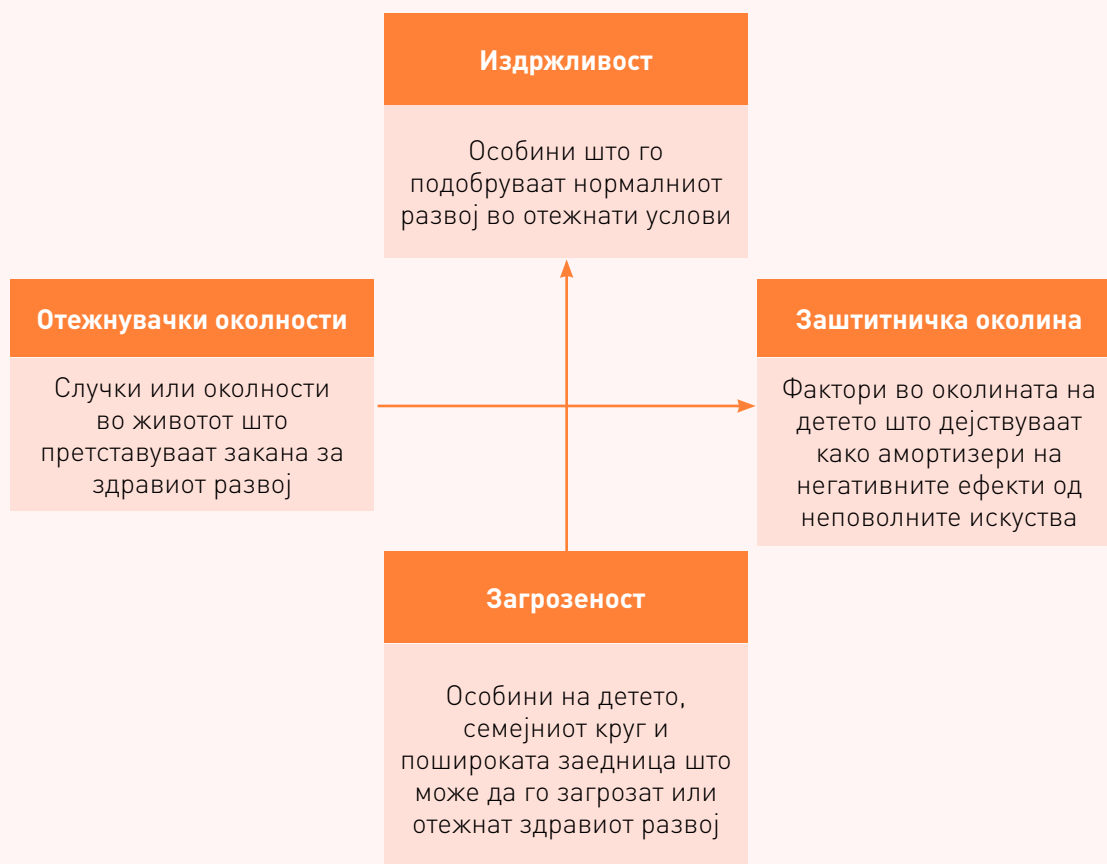
Резилиентноста се карактеризира со адекватна реакција и баланс помеѓу заштитните и факторите на ризик кои се јавуваат во различни сегменти, и тоа: семејство, училиште, одредена врсничка група, друга група на припадност или кај самата личност на детето. На пример, ризик-фактор може да биде припадност на детето во некоја врсничка средина/група која има висок степен на ризично однесување и криминалитет, со што се зголемува можноста за појавување ризично однесување кај детето, додека во заштитните фактори би можело да се детектира високо функционално семејство кое го заштитува детето, го ублажува или елиминира влијанието од ризичните фактори.

Во вакви неповолни ситуации и околности стручниот работник има цел да го олесни процесот на враќање на детето во нормална состојба преку отстранување на стресорите, т.е. вложување напори за обновување и одржување рамнотежа во значајни тешки околности за детето преку изнаоѓање на најсоодветната форма и мерки за заштита на детето/семејството.

За да ја процени резилиентноста на детето и да ги препознае факторите на ризик, загрозување и заштита, стручниот работник ја применува Матрицата на отпорност, која содржи две димензии:

1. ДИМЕНЗИЈА НА ЗАШТИТНИЧКИ И ОТЕЖНУВАЧКИ ФАКТОРИ

2. ДИМЕНЗИЈА НА ЗАГРОЗЕНОСТ – ИЗДРЖЛИВОСТ

Наједноставен начин за примена на матрицата во утврдување на издржливоста и загрозеноста, како и отежнувачките околности и заштитните фактори, е стручниот работник да користи празна матрица и на неа да се „обележат“ силните страни и притисоците што ги доживува детето во однос на двата вида фактори во секоја точка на матрицата, со запишување или користење на post-it лепенки.

1. Димензија

Во утврдувањето на заштитничките и отежнувачките околности/фактори што влијаат врз детето стручниот работник проценува:

- ▶ неколку аспекти од растот и развојот на детето кои се поврзуваат со **attachment** или поминатите првични искуства и влијанија од околината, односно во преиспитување и прибирање информации од семејството за нивото, квалитетот и видот на приврзувањето на детето со мајката, квалитетот на понатамошната релација, дали мајката имала негувачка и поддржувачка улога кон потребите на детето, квалитетот на поминатото време на родителите со детето, психо-физичкото здравје на родителите или старателите, поддршката што ја добивало детето од средината, и тоа: училиште, поширокиот семеен контекст, поддршката од определен наставник/учител/поддржувач/друг ресурс, припадност на некоја просоцијална врсничка група и сите други аспекти што се поврзуваат со детето и неговиот контекст.

На оската на отежнувачки околности и заштитничка околина (хоризонталната оска) стручниот работник:

- ▶ ги забележува (или ги лепи на post-it лепенки) од центарот по должината на оската кон заштитничка околина сите фактори што даваат поддршка во околината/заштитничка околина, на пример, мајка/татко-поддржувач и негувател; баба/ дедо/ наставник/

воспитувач кои претставуваат поддржувачи или ресурси за поддршка во надминување на ризикот и ситуацијата/состојбата во која се наоѓа одредено дете и

► ги забележува (или ги лепи на 'post-it' лепенки) од центарот по должината на оската кон отежнувачки околности, факторите во околината што претставуваат отежнување, на пример, сиромаштија/невработеност/лоши станбени и хигиенски услови; проблеми во семејството по основа на недоволно материјални средства/проблеми во однос на нерешено станбено прашање, татко/мајка (злоупотребувачи на алкохол и други психотропни супстанции, родители/старатели со психички нарушувања; семејно насилство и други ризици, како и различни други аспекти или специфични ситуации и околности во контекст на некој ризик кои претставуваат отежнување и оневозможување на детето/семејството нормално да функционира.

2. Димензија

Во утврдување на висината на резилиентноста, односно дали едно дете е резилиентно или не, покрај личните, природни и вродени карактеристики влијаат и односите и релациите во семејството. Во тој контекст се проценуваат степенот и видот на ризикот наспрема нивото на издржливост.

Стручниот работник на истиот начин како во првата димензија (на вертикалната оска од матрицата) ги прикажува факторите поврзани со детето што поттикнуваат издржливост и оние што придонесуваат за загрозеност на детето.

Стручниот работник проценува која ситуација/состојба е најзагрозувачка за животот, здравјето и безбедноста на детето и како приоритет презема активности за елиминирање/надминување на оваа состојба, во некои ситуации се постапува и истовремено за надминување и елиминирање и ублажување на сите ризици доколку тие се ризик за здравјето и безбедноста на детето.

Во некои ситуации постојат фактори што може да бидат и заштитни и истовремено да укажуваат на загрозување или отежнување. Во одлучувањето каде да се постават ваквите информации, каде значењето можеби не е така едноставно, стручните работници треба сами да определат како да се толкуваат овие различни аспекти на информациите и да ги одмерат спротивните влијанија да ги разгледаат интеракциите меѓу факторите за да определат дали влијанието е позитивно или негативно и според своја процена да одредат кои фактори се најважни.

Откако ќе се направат овие согледувања и ќе се пополнат сите страни на оската, стручниот работник ќе може полесно да види што треба да се направи за да му се помогне на детето и семејството со цел да се зајакнат заштитните фактори и издржливоста, и да се намалат отежнувачките околности и загрозеноста што претставува и единствена цел на матрицата, односно јасна и конкретна прегледност на целокупната слика за детето и семејството. Добро е на почетокот стручниот работник да предвиди постигнување на мали подобрувања отколку да се постават амбициозни цели. Откако ќе се постават факторите на матрицата и ќе се размисли за потребите на детето и можни мерки на помош и заштита, потребите и мерките може да се споредат со осумте показатели на добросостојба: безбедност, здравје, постигнување успех, добро одгледан/а, активност, предмет на почит, одговорност и вклученост и може да се утврди дека нема да има потреба од мерки по секој показател.

Утврдените фактори на заштита и поддршка (на пр: родители, членови на семејството, врсници, воспитно-образовен, здравствен кадар...) стручниот работник ќе ги искористи за градење мрежа на поддршка за детето и во заедничко реализирање на дел од планираните активности за зајакнување на детето и отстранување/намалување на факторите на ризик и загрозување (на пр: лошо друштво, неадекватен родител, дискриминирачки наставник, соученици и сл.). Стручниот работник ги анализира добиените податоци во дискусија со детето, семејството и други стручни работници и заедно го изготвуваат планот за работа со детето во кој се определува која активност за колку време и кој ќе ја реализира (планот се изготвува согласно документацијата за водење случај).

Во рамките на следењето на имплементацијата на планираните активности и предвиденото напредување стручниот работник може повторно да се наврати на Матрицата на издржливост за да провери дали некои од факторите на ризик се надминати, дали се појавиле нови и дали има некои нови фактори на поддршка.

Алатка 3 : Три куќи

Алатката е адаптирана од работата на Ники Велд, Меги Грининг во 2003 година.

Алатката **Три куќи** се користи за собирање информации од децата и нивните родители/старатели во однос на она што се случило или што се случува во нивните животи. Оваа алатка може да се користи за процена на ризиците, потребите и потенцијалите на децата и нивните родители/старатели, откривање на нивните гледишта, но и за планирање на интервенциите и услугите што ќе се преземат.

Моделот на три куќи не само што дава можност за идентификување на грижите туку и на силните страни, а тие може да се искористат како ресурси за отстранување на опасностите/повредите и да придонесат за исполнување на целите за иднината на децата и семејствата.

Овој модел се стреми кон прибирање информации кои се дадени од страна на членови на семејството, па така се добива и нивната перспектива и со тоа се препознава фактот дека семејството е неразделен дел од децата. Тој има холистичка природа и ја намалува потребата за повторно враќање на настаните и барање дополнителни информации. Моделот е дизајниран да соедини преку создавање заеднички цели, со вклучување на децата, нивните родители или други членови на семејството и нивните гледишта.

НАЧИН НА ПРИМЕНА:

Стручниот работник што ја користи оваа алатка црта три одделни куќи на посебни листови и над секоја од нив пишува по еден од следниве наслови:

- ▶ Куќа на добри работи
- ▶ Куќа на грижи
- ▶ Куќа на желби и сништа

1. Куќа на добри работи

Децата ги пишуваат или цртаат сите добри работи што се случуваат во нивниот дом/живот. Куќата на добри работи ги бележи сите позитивни настани што се случувале или случуваат во животот на децата и домот воопшто. Децата може да цртаат различни предмети или лица во куќата, околу неа, да користат различни бои, да пишуваат...

2. Куќа на грижи

Куќа на грижи се фокусира на опасностите и штетата што постои според перцепцијата на детето/родителот/старателот. Децата ги пишуваат/цртаат сите работи што се случуваат во нивниот дом/живот, а кои ги загрижуваат.

3. Куќа на желби и сништа

Децата го пишуваат/цртаат сето она што би сакале да го променат во својот дом и живот. Куќата на желби и сништа ги бележи сите работи што детето/родителот/старателот сака да

ги промени во однос на случувањата во домот и животот воопшто. Оваа куќа ја претставува иднината. Таа може да вклучи поголем дел од добрите работи што се случуваат или се случувале во минатото, но исто така да ги промени работите што ги загрижуваат во врска со случувањата во домот.

Акцентот се става на тоа каде тие би сакале да се наоѓаат, што би сакале да биде различно во нивните животи и нивниот свет.

Оваа куќа прашува три едноставни прашања, почнувајќи со магичното прашање:

- ▶ Кога ќе се разбудите утре, како би знаеле дека работите се различни?
- ▶ Како би се чувствувале, што би мислеле?
- ▶ Што би се променило?

Насоки за стручниот работник за добра практика во работата со деца и семејства

- ▼ Стручниот работник во работата со деца треба да ги земе предвид развојните аспекти, возраста на децата и социјалниот контекст во кој растат и се развиваат.
- ▼ Децата на помала возраст можат да нацртаат едноставна куќа или едноставни елементи и лица во неа и затоа е потребно да се провери дали концептот на куќата е разбирлив за нив. Потребно е детето да го раскаже она што сака да го сподели, но кај интровертни деца понекогаш е потребно да им се поставуваат едноставни прашања, да се поттикнат да зборуваат за она што го цртаат/пишуваат и на тој начин да ги изразат своите мисли, чувствува и ставови.
- ▼ Кога се користи алатката Три куќи кај деца, важно е стручниот работник да користи основни техники на поттикнување, учество, како и соодветно изразување, позитивен тон, спуштање на нивото на детето, изразување интерес и ентузијазам кон детето. Притоа треба да заземе неутрален и неосудувачки став.
- ▼ По потреба стручниот работник може да ја повтори истата вежба со родителот/старателот. Црта 3 одделни куќи на посебни листови и над секоја од нив ги пишува истите наслови и на тој начин се поттикнува разговор за тоа што се случило позитивно, што е тоа што ги загрижува, но и кон што би сакале да се стремат во иднина.
- ▼ Оваа техника покрај дијагностичката функција што ја има при процена на ризиците, потребите и потенцијалите на децата, може да се користи и за евалуација, да се примени по неколку месеци за да се согледаат промените кај децата/семејствата по преземените интервенции и дадените услуги.

Алатка 4: ЕКО МАПА

Еко мапа е креативен поглед на семејството и неговото опкружување. Таа дава брз и глобален увид во природата на границите меѓу семејството и околината, увид во степенот на отвореност или затвореност на семејниот систем, флексибилност на границите, рестриктивност и сл. Со примена на екомапата се стекнува увид како семејството ја гледа својата средина, како се гледа себеси во неа и какви односи има семејството со средината. Еко мапата дава приказ на ресурсите од средината, и тоа: социјално осигурување, образование, општествена и социјална заштита, култура, политика, здравствена заштита, роднини, пријатели, соседи и друго.

При процена заснована на еко мапа стручниот работник може да ги утврди следниве состојби:

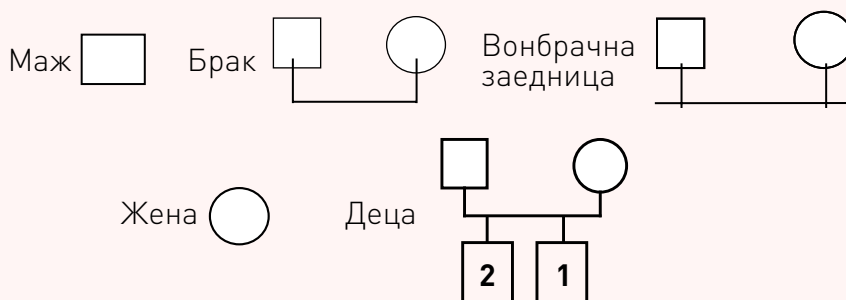
- ▶ ресурсите му се достапни на семејството и со нив семејството има изградено стабилни и меѓусебно стимулативни односи;
- ▶ ресурсите му се достапни на семејството, но со нив нема воспоставено соодветни односи;
- ▶ ресурсите недостигаат или не му се доволни на семејството;
- ▶ ресурсите се достапни и доволни, но релациите меѓу нив и семејството се конфликтни и стресогени;

Со примена на еко мапа се стекнуваат сознанија за отвореноста на семејството како систем спрема опкружувањето, односно дали е отворено за размена, за нови искуства, поттикнувања и односи, како и за тоа дали е флексибилно на промените. Еко мапата дава можност за процена на самите ресурси во социјалната мрежа. Важно е да се согледа дали постои согласување или не меѓу ресурсите, какво е влијанието на таквите односи врз семејството и можноста за задоволување на неговите потреби.

Сите информации за достапноста на ресурсите, за односите во семејниот систем и односите на семејството со ресурсите во опкружувањето им даваат можност на стручните лица да направат процена на најдобриот интерес на детето и можност да комбинираат различни методи, техники и постапки.

ИЗРАБОТКА НА ЕКО МАПА

При изработката на еко мапа стручниот работник започнува со вцртување основни информации за семејството на иницијална мапа (еден голем круг во средина - семејство и десетина концентрично распоредени кругови - ресурси). За внес на податоци за нуклеарното семејство се користат стандардизирани симболи за конструкција на генограм Mc Goldrick).

Приказ на релации на семејството со околината

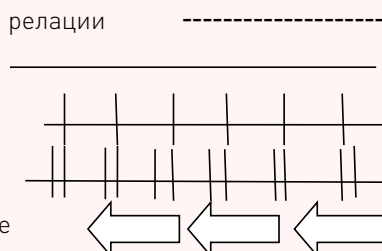
слаби, неразвиени, заостанати или споредни, придушени релации

релативно силни, развиени, стабилни релации

конфликтни, стресогени, фрустрирачки релации

многу конфликтни, многу стресогени релации

насока на доаѓање на енергија, интересирање, очекување

Приказ на еко мапа

Алатка 5. Еколошки модел на процена

Извор: Тренинг-програма за континуиран развој на стручните лица во системот на социјалната заштита

Еколошкиот модел го става детето во центарот, а стручниот работник се фокусира на детските искуства затоа што тие се движечки сили на развојот и треба да се земе предвид природата на квалитетот на комуникацијата и односите помеѓу различните системи затоа што тие влијаат врз искуствата на малите деца.

Стручниот работник прави процена и ги разгледува потребите на децата во рамките на еколошкиот контекст, особено значењето на семејниот живот и животот во заедницата за детскиот развој, во трите системи:

▼ МИКРОСИСТЕМ

Најважниот систем за децата е микросистемот кој се состои од семејството, соседството, детската градинка и сл. Овој систем е најважен затоа што тоа е местото каде што детето поминува најмногу време и затоа што има најголемо емотивно влијание врз него.

▼ МЕЗОСИСТЕМ

Овој систем ги обезбедува врските помеѓу структурите во микросистемот на детето.

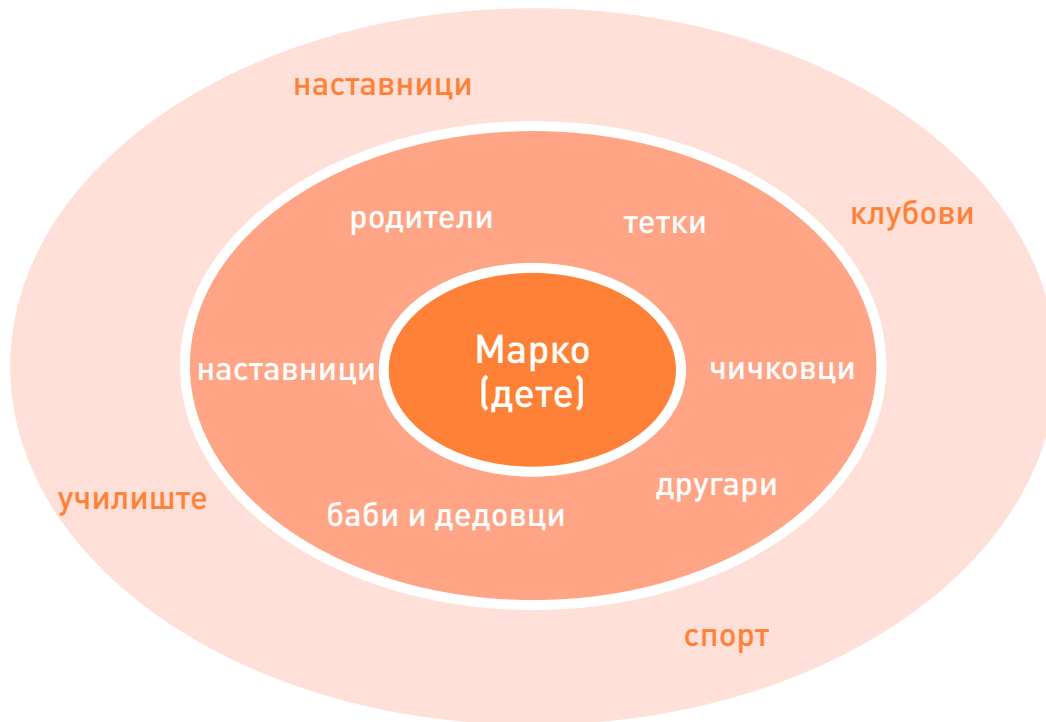
▼ ЕГЗОСИСТЕМ

Егзосистемот е последниот систем што го опкружува детето. Тој може да се состои од поширокото општество, како и законодавното и политичкото опкружување во кое растат децата.

Развојот на детето е определен според она што детето ќе го искуси во овие системи. Искуствата наречени проксимални процеси низ кои детето поминува со луѓето и предметите во овие системи се основна движечка сила на човечкиот развој. Исто така, бројот и квалитетот на врските помеѓу опкружувањата во кои малото дете поминува време (на пример, неговото семејство и детската градинка) имаат важни импликации за развојот. Ова особено важи кога ќе го земеме предвид квалитетот на комуникацијата помеѓу наставниците и родителите.

Опкружувања каде што детето не поминува време, нема активна улога, исто така можат да влијаат врз моќта на проксималните процеси и да влијаат врз развојот. Тие можат да вклучуваат понепосредни фактори (на пример, организацијата каде што работат родителите) и подалечни фактори (на пример, законодавството и политиката).

Дијаграм - пример кој може да се користи при процена на потребите на детето

При процена на потребите на децата стручниот работник тргнува од процена на квалитетот на односот родител-дете, кој е од голема важност за неговиот развој. Процена на квалитетот на заштитата што им е обезбедена на ранливите деца мора да го земе предвид капацитетот на родителите за исполнување на своите одговорности во однос на децата и нивниот капацитет за исполнување на детските потреби.

Се проценуваат грижата кон детето, безбедноста и сигурноста, емотивната топлина, стимулацијата, водството и границите, градењето одговорност соодветна на возраста на детето и стабилноста и сигурноста, од аспект на родителите ги разбираат потребите на своите деца и на кој начин одговараат на нив.

Позитивната општествена поддршка за родителите, финансиската сигурност, сигурното работно место, културата и животниот стил на родителите кој го подобрува животот ќе доведат до подобри исходи за децата. Стручните работници треба да обрнат внимание на факторите што имаат негативно влијание врз родителскиот капацитет и да им се даде поддршка во нивната улога.

Добиените податоци од процената за секој од системите се основа стручниот работник да преземе соодветни мерки да се зајакне системот на поддршка на детето.

Алатка 6: Мапа на патот

Извор: „Кад смо питани, а не испитани“

Мапата како интерактивен простор го структурира дијалогот со детето и овозможува интегрирање на неговите искуства и перспективи. Таа станува простор кој ги памти-меморира и интегрира искуствата на секое дете, но и на одредени групи деца, истовремено укажувајќи и на аспектите на искуствата што се заеднички за сите деца во движење.

Мапата на децата во движење е осмислена како простор во кој се одвиваат консултации, односно дијалог и размена на искуства кои се однесуваат на миграцијата. Сите активности се врзуваат за овој простор и се потпираат на некои од елементите на мапата.

Мапата е изработена тродимензионално, така што претставува географски простор во чии рамки децата мигрираат. Се состои од три дела кои врзуваат 3 клучни точки во процесот на миграција:

- ▼ точката на која почнува патувањето (земјата на потекло);
- ▼ точката на актуелното место на престојување;
- ▼ точката која означува крајна (посакувана) дестинација.

Во консултациите не е потребно да се користи мапата во целина, на пр., за интерни мигранти може да се користи само средниот дел од мапата кој се однесува на земјата во која живеат и низ која мигрираат, а за консултации со деца од процес на реадмисија се користат средниот и третиот дел од мапата.

Иако просторот на мапата е полуструктуриран, тој вклучува одредени сегменти што јасно асоцираат на одредени земји, фази или околности на патувањето. Така, на мапата се прикажани: патишта, релјефи (планини, море, пустини), како и границите меѓу државите. Децата имаат на располагање сет на елементи со кои може да интервенираат во рамките на овој простор. Овие елементи се со следните карактеристики:

- ▼ **асоцијативност** - сите елементи лесно може да се стават во врска со искуството од миграцијата и да му помогнат на детето подетално да го опише своето искуство и да го изрази своето гледиште;
- ▼ **флексибилност** - во рамките на различни активности исти елементи може да симболизираат различни поими (на пр., макета на куќа поставена блиску до граница може да биде симбол на гранична полиција, додека во просторот на крајната дестинација може да претставува нов дом за детето и неговото семејство);
- ▼ **интерактивност** - секој од елементите остава простор за интервенција на детето, детето може да ги комбинира, доцртува, бои или да става пораки на нив;
- ▼ **мобилност** - повеќето елементи не се фиксирани на мапата, детето може да ги поставува на различни делови од мапата и да ги поместува во рамките на одредени активности.

Елементи на мапата:

макети на куќи

- ▼ куќи (куќа во која детето живеело во земјата на потекло или куќа во која сега престојува)
- ▼ центар за сместување азиланти, или куќа во некоја посакувана дестинација);
- ▼ центар за социјална работа/граѓанска организација;
- ▼ амбуланта, училиште, библиотека, депортациона станица.

Децата ги поставуваат макетите на различни делови од мапата, во зависност од тоа што за нив претставуваат.

симболи на различни превозни средства

- ▼ автобуси, камиони, бродови, автомобили, авиони... и други превозни средства кои децата ги користат за да го прикажат начинот на патување во различни фази на процесот на миграција;

човечки фигури

- ▶ фигури на деца - на мапата може да претставуваат деца во движење, нивни браќа и сестри, или врсници со кои детето патува во различни фази од миграцијата;
- ▶ фигури на возрасни - може да симболизираат возрасни лица со кои детето е во контакт: родители или други лица кои се грижат за детето, различни професионалци: социјални работници или педагози од центар за сместување азиланти, полиција и сл.

мисловни облачиња

- ▶ мисловните облачиња може да се користат за испишување мисли, чувства или реакции на деца и возрасни кои се прикажани на мапата, за упатување пораки или дополнителни објаснувања за тоа што симболизираат одредени елементи на мапата.

емотикони

- ▶ со емотикони се обележуваат места и ситуации кои децата ги врзуваат за позитивно, односно негативно искуство или доживување. Децата може да ги поставуваат на одредени места од мапата или да ги лепат на одредени објекти, на пр: како места за позитивно искуство може да бидат означени: центар за сместување азиланти, невладина организација, додека како места за негативни искуства може да бидат означени: граници, депортациони станици, шумата низ која поминувале и сл.
- ▶ може да се поставуваат на различни делови од мапата, како и до други елементи. На нив децата може да испишуваат важни пораки, да предупредуваат на опасност во текот на патувањето, да наведуваат што се причините за напуштање на одредени земји или што очекуваат во земјите на крајна дестинација.
- ▶ може да се поставуваат на различни делови од мапата или до различни објекти за да одговорат на искуството на детето.

знамиња

- ▶ знамиња на земјите на потекло на децата што учествуваат во консултациите, земјите низ кои патуваат, како и оние каде што сакаат да стигнат - знамињата може да се поставуваат на различни делови на мапата за да се означат простор на овие земји, а може да се лепат и на одредени објекти за да упатат дека искуството на детето се врзува за престој во одредена земја.

куфери

- ▶ куферите симболично го претставуваат она со што децата го напуштаат првобитното место на престој (од материјални до нематеријални работи, чувства, размислувања, сеќавања), тоа што го стекнуваат низ процесот на миграција и што го понесуваат во нивниот иден живот. Содржината на куферот децата ја цртаат или испишуваат на картички кои ги ставаат во куферот.

разгледници

- ▶ децата може да пишуваат или да цртаат за своето патување или престој на одредено место во форма на разгледници. Разгледниците може да ги наменат за различни личности: оние со кои биле блиски на претходното место на престој, оние што ќе ги запознаат во иднина и сл.

Фази на работа на мапата и релевантни активности

Работата на мапата се одвива во повеќе фази во рамките на повеќе средби за консултација и низ разни активности. Активностите главно подразбираат комбинирање на практичната работа на мапата со примена на различни техники на консултирање и дијалог за прашањата што се појавиле. Повеќе фази се одвиваат во помали, однапред формирани групи на деца, додека во одредени случаи може да се реализираат и само со едно дете. Исто така, некои од интервенциите на мапата на една група деца може да се користат како иницијатива за дискусија со други групи деца.

На наведените фази на работа на мапата секогаш им претходат активности за меѓусебно запознавање на учесниците и водителот на консултативните средби, дијалог за целите и очекувањата од консултациите, договор на правила на работа. Помеѓу фазите или активностите во една фаза може да се вклучуваат активности за градење позитивна атмосфера, подигнување на енергијата, како и активности за опуштање и одмор од разговорот за комплексни прашања кои низ консултациите се покренуваат.

Прва фаза - мапата како искусвен простор на секое дете (наменета за согледување на детската перспектива за процесот и искуството од миграцијата)

Во оваа фаза се реализираат следните активности:

- ▶ запознавање на децата со мапата и нејзините елементи;
- ▶ децата го градат својот пат на мапата (може да прават само одредени објекти, дел од мапата, да се враќаат и одново да поставуваат елементи и објекти и сл.).

1. Секое дете одбира како и со помош на кои објекти ќе ги претстави за него важните места во рамките на клучните точки на патување, а потоа ги прави овие објекти користејќи разни елементи и материјали што му се на располагање.

2. Секое од децата прикажува на мапата некои од околностите што го обележале неговото патување.

Предлог-прашања што го поттикнуваат дијалогот:

- Зошто некои деца ја напуштаат својата куќа? Зошто се обидуваат да одат во друга земја/град? На кој начин патуваат децата што мигрираат? Како одбираат каде ќе одат? Од што зависи тоа? Со кого патува детето? Кои се луѓето што ги среќава по патот? Што им е важно при патувањето?

Доколку децата сакаат да зборуваат за нивните лични искуства и специфични ситуации во процесот на миграција, а во групата е воспоставена поддржувачка атмосфера, може да се продолжи со дијалог за лични прашања:

- Зошто тргнале на овој пат? Кој донесол одлука за тоа? Дали и во која мера децата може да влијаат врз одлуката? Што мислите за одлуката да го напуштите местото на живеење? Како патувавте? Со кого? Дали некоја од личностите важни за тебе остана? Во кои земји/места претходно си престојувал? Колку долго? Како ти беше таму? Како и зошто си дошол овде? Како ти е овде? Дали би сакал да останеш овде? Каде би сакал да заминеш и зошто баш таму?

Користени елементи: куќички, човечки фигури, дрвја, животни, превозни средства, знамиња.

Потребни материјали: фломастери, колаж-хартија, картони, ножици, лепило.

Втора фаза: Мапата како простор за заедничко искуство на миграција (оваа фаза е насочена на согледување на детската перспектива за процесот на миграција и искуствата на децата, со посебен фокус на ризиците и опасностите со кои се соочуваат децата, како и заштитата и поддршката што им е потребна).

Во оваа фаза се реализираат следните активности:

ПАТУВАЊЕ НИЗ МАПАТА

▶ Водителот ги поттикнува децата со помош на поставените елементи на мапата да го реконструираат процесот на миграција. Водителот поставува фигура која го претставува детето на почетна точка. Во насочување на разговорот за патувањето, водителот се потпира на сознанија до кои дошол во претходната активност и ги поттикнува децата активно да учествуваат вклучувајќи различни перспективи.

▶ Доколку некое од децата сака, може да ја раскаже својата приказна за патувањето користејќи делови од мапата. Водителот може да го поттикнува детето во раскажувањето на својата приказна поставувајќи му различни дополнителни прашања: Како изгледа патувањето? Каков впечаток им оставило патувањето низ земјите низ кои поминувале? Како ги поминуваат границите? Со која опасност се соочуваат кога поминуваат граница без документи? Што лошо, а што добро или позитивно може да им се случи при патувањето? Како им е на децата во движење во земјата? Што позитивно, а што негативно ги врзува за престојот во земјата?

МЕСТА НА ПОЗИТИВНО И НЕГАТИВНО ИСКУСТВО

Водителот ги повикува децата да размислат за чувствата што го следат ваквото патување, во кои ситуации биле сигурни и среќни, во кои тажни и вознемирени и сл. Водителот им најавува на децата дека во наредната активност на мапата ќе ги означуваат местата на позитивни и негативни искуства на децата што патуваат, објаснувајќи дека тие може да се однесуваат на одредени ситуации или на средби со луѓе кои имале влијание врз нивното искуство.

На почеток на активноста водителот поставува неколку емотикони на мапата врз основа на податоци од претходните активности. Секое дете потоа добива по неколку позитивни и негативни емотикони кои треба да се постават на мапата, тргнувајќи од своите искуства или искуствата на своите врсници.

Децата поставуваат одредени емотикони и потоа може да ѝ објаснат на групата зошто ги ставиле на одредени делови од мапата. Другите деца што имале слични искуства имаат можност да додадат емотикон – со образложение. Доколку има деца што имале друго искуство, тие може до него да постават и друг емотикон.

Во оваа фаза се користат и дополнителни прашања со кои се поттикнува дијалогот:

→ Што им е најтешко на децата на овој пат/од што најмногу се плашат при патувањето? Што ги загрижува? Како ги поднесуваат тие ситуации? Кој им е најважна поддршка? Кога се чувствуваат сигурно? Во кои ситуации се среќни? Кога им е забавно?

Користени елементи: емотикони, претходно поставени елементи на мапата.

Трета фаза: за околностите на движењето и правата на децата во процесот на миграција (оваа фаза е фокусирана на тоа како децата го проценуваат остварувањето на нивните права во процесот на миграција).

Во оваа фаза се остваруваат следните активности:

ЗА ОПАСНОСТИТЕ

Секое дете добива патоказна табла на која треба да напише или да нацрта некоја опасност на која наидуваат децата во движење во процесот на миграцијата. Водителот им помага на децата да одберат опасност што ќе ја претстават, потсетувајќи ги на претходните дискусии и места обележани со негативни емотикони. Кога ќе завршат, своите патоказни табли децата ги претставуваат пред групата и ги поставуваат на одредено место од мапата.

Водителот ја насочува дискусијата за опасностите користејќи одредени прашања: Со кои опасности децата се соочуваат во текот на патувањето? Можат ли и на кој начин да се избегнат? Кој и на кој начин може да им помогне? Што можат да направат децата за да ја избегнат опасноста? Имаат ли некое искуство што би го поделиле со другите?

ЗА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА ВО ДВИЖЕЊЕ

Во понатамошната дискусија водителот настојува да ги поттикне децата да идентификуваат примери на кршење на правата на децата во движење. Децата добиваат уште патоказни табли на кои можат да го напишат правото што им е прекршено, како и конкретни ситуации и околности во кои конкретното право се крши. И овие патоказни табли се поставуваат на мапата. За да се поттикнат разговорот и информирањето на децата за нивните права, водителот може да постави некое од следните прашања:

→ Дали некои околности во патувањето може да бидат опасни за животот на децата? Дали децата во движење имаат поттикнувачки услови за развој? Дали и во која смисла животот на децата во движење се разликува од животот на другите деца? Дали децата можат да остварат право на здравствена заштита во текот на патувањето и по доаѓање во местото на привремен престој? Дали децата во процесот на миграција остваруваат право на образование? Имаат ли децата можност да играат и да се дружат со врсниците? Дали децата остваруваат право на изразување на мислењето во процесот на донесување одлуки што се однесуваат на нивниот живот?

Користени елементи: патоказни табли, облачиња, претходно поставени елементи на мапата.

Материјал: фломастери.

Четврта фаза: Дијалог за поддршката и заштитата на децата во движење. Оваа фаза се однесува на тоа како децата ја гледаат улогата на одредени системи и служби за детска заштита и како го проценуваат квалитетот на услугите и програмите што им се достапни.

Активности:

МАПИРАЊЕ НА ПОДДРШКАТА

Водителот на групата отвора дискусија за тоа кој сè ги штити децата во движење и им дава поддршка, со фокус на идентификување на услугите што им се достапни на овие деца. Низ дискусијата децата поставуваат на мапата објекти кои претставуваат институции на детска заштита со кои децата имале контакт во процесот на миграција, како и фигури на луѓе, претставници од овие системи (на пр., зграда на полиција, сигурна куќа, амбуланта... полицајци, доктори, соц. работници и сл.).

Водителот ги повикува децата да ги опишат овие средби и со користење на фигурите што им се на располагање да одиграат, односно да прикажат некои ситуации во кои се нашле со претставниците на системот на заштита.

→ Водителот може да го поттикнува разговорот со следните прашања: Кој им помага на децата во движење за време на нивното патување? Каква е улогата на полицијата во однос на децата во движење? Дали полицијата ги штити децата што мигрираат? Каква е улогата на центарот за социјална работа? Дали социјалните работници им помагаат на децата во движење и на кој начин? Дали децата во движење секогаш можат да добијат помош од лекар? Какво искуство имаат децата со службите на здравствена заштита? Како децата ги опишуваат различните центри за сместување азиланти? А како вработените во овие центри? Како го поминуваат времето таму? Дали и со кои организации децата во движење имаат контакт за време на патувањето? Кога и каде? Дали овие организации им помагаат и на кој начин?

Доколку е од важност, за време на консултациите посебно време може да се посвети на детален разговор за одредени системи на заштита и услуги.

На пр., дискусија за центар за сместување на азиланти во кој биле сместени децата што учествувале во овие консултации – со правење разгледници.

ПРЕПОРАКИ НА ДЕЦАТА

1. Надоврзувајќи се на претходните дискусии, водителот покренува дијалог за унапредување на постојните системи на заштита и улогите на нивните претставници во однос на децата во движење.

До одредени елементи поставени на мапата децата ги поставуваат своите препораки за унапредување на одредени системи.

На пр., патоказна табла блиску до граница: децата страдаат при преминување на одредени граници бидејќи полицијата пука во нив.

Децата ставаат облаче 1: треба да се забрани пукање во деца

Облаче 2: треба да се информираат децата во движење за опасностите во текот на патувањето.

2. Во зависност од тоа каде се среќаваат децата со претставниците на различни системи, тие поставуваат фигури во одреден простор на мапата. На пр., фигура на возрасна личност во близина на ЦСР го претставува социјалниот работник. Водителот започнува разговор со децата какви би требало да бидат возрасните кога работат со децата.

→ Водителот користи прашања за поттикнување на дијалогот: Како различните институции и нивните претставници можат да придонесат патувањето да биде побезбедно и полесно за децата? Како може да се спречи насилството врз децата? Како може да се заштитат од различни видови злоупотреба за време на патувањето? Какви, според децата, треба да бидат професионалците кога работат со деца во движење: полицајци, социјални работници, лекари и сл.

Користени елементи: човечки фигури, облачиња и претходно поставени елементи на мапата.

Материјал: фломастери.

Петта фаза – се однесува на тоа како децата го гледаат сопственото искуство од миграцијата и влијанието што тоа го има врз нивниот живот, со посебен фокус на силите и способностите на децата во тешки ситуации низ процесот на миграција.

Активности:

РАЗГЛЕДНИЦА ОД ПАТУВАЊЕТО

Потсетувајќи се на различни фази од патувањето, децата одбираат место на патот од кое ќе ѝ испратат разгледница на некоја личност што им е важна, а не е со нив. Децата на едната страна од разгледницата цртаат, а на другата пишуваат текст.

Кога сите деца ќе направат разгледници, водителот започнува разговор за тоа за кого ги намениле разгледниците, што им порачуваат на личностите што им значат, од кое место одлучиле да ги испратат и поради што.

Ова може да биде добар момент со децата да се отвори прашањето на кој начин тие го гледаат целокупното искуство од миграцијата и како тоа влијаело врз нив и врз нивниот живот.

ШТО НОСАМ ОД ОВА ПАТУВАЊЕ

Размислувајќи за трите точки на нивното патување (минато, сегашност и иднина), децата на картички цртаат или пишуваат што сè зеле кога го напуштиле местото на престој и што сè носат од ова патување. Тоа може да бидат материјални, но и нематеријални работи, како спомени, пријателства, нови навики, поинаков поглед на себе и на светот и сл.

Децата ги ставаат картичките во куфери кои ги поставуваат на одредени делови од мапата.

На пример, во куфери може да бидат спакувани: сеќавање на старата куќа во Сомалија, сеќавање на еден понормален живот во Норвешка, другари што сум ги запознал по патот, многу прашања, неизвесност, надеж, подобар живот, тоа што сум станал позрел, похрабар, подобра личност...

→ Водителот ја поттикнува дискусијата за да ги сумира искуствата со посебен осврт на силите и капацитетите на децата да се справуваат со тешкотиите во процесот на миграцијата.

ПРАШАЊА СО КОИ СЕ ПОТТИКНУВА ДИЈАЛОГОТ

- ▼ Кои мисли, чувства, надежи или стравови ги имаат децата кога тргнуваат на пат?
- ▼ Кои спомени сакаат да ги сочуваат од првобитното место на престој?
- ▼ Дали искуството од миграцијата влијае врз децата? Дали тие се менуваат во текот на патувањето?
- ▼ Што сè децата може да „извлечат“ од искуството со миграцијата?
- ▼ Во кои ситуации децата може да бидат горди на себе во текот на ова патување?

Користени елементи: разгледници, куфери, картички, претходно поставени елементи на мапата.

Материјал: фломастери.

АНЕКС

АНЕКС 1 - ОПШТ КОМЕНТАР БР. 14 (2013) ЗА ПРАВОТО НА ДЕТЕТО НЕГОВИТЕ НАЈДОБРИ ИНТЕРЕСИ ДА СЕ ОД НАЈГОЛЕМО ЗНАЧЕЊЕ

Комитетот за правата на децата во 2013 година објави толкување – генерален коментар кон чл.3 од Конвенцијата за правата на детето, Општ коментар Бр. 14 (2013) за правото на детето неговите најдобри интереси да се од најголемо значење, чија цел е да се зајакнат разбирањето и примената на правото на детето, да се оценат неговите интереси и да им се даде приоритет, што пак ќе придонесе кон целосно почитување на децата како носители на права.

Најдобриот интерес на детето се подразбира како трикратен концепт, тој е суштинско, фундаментално право; тој е толкувачки правен принцип и е правило на постапка. Кога се прави процена и одредување на најдобрите интереси на детето за да се донесе одлука за конкретна мерка, треба да се следат следните чекори:

1. Одредување на релевантните елементи за процена на најдобриот интерес, нивно ставање во конкретна содржина и одмерување на тежината на секој од нив во однос на другите;
2. За да се направи тоа, потребно е да се следи процедура која дава законски гаранции и соодветна примена на правото.

Процената и одредувањето на најдобриот интерес на детето се два чекора што треба да се следат кога треба да се донесе одлука. Процената на најдобриот интерес се состои во оцена и балансирање на сите елементи што се неопходни за да се донесе одлука во конкретна ситуација за конкретно дете или група деца. Тоа го врши лицето што е носител на одлука, мултидисциплинарен тим, неопходно е и учество на детето. Одредувањето на најдобриот интерес го опишува формалниот процес со строга процедурална заштита чија цел е да се одредат најдобрите интереси на детето врз основа на процената на најдобрите интереси на детето.

Процената на најдобрите интереси на детето е посебна активност која треба да се преземе за секој поединечен случај во поглед на специфичните околности на секое дете или група деца или децата генерално. Тие околности се однесуваат на индивидуалните карактеристики на дадено дете или деца, меѓу другото, како што се возраст, пол, степен на зрелост, искуство, припадност на малцинска група, физичка, сензорна или интелектуална попреченост, како и социјалниот и културолошкиот контекст во кој се наоѓа детето/децата, како што се присуство или отсуство на родители, дали детето живее со нив, квалитетот на релации помеѓу детето и неговото семејство или негуватели, опкружувањето во однос на безбедноста, постоењето адекватни алтернативни средства кои му се на располагање на семејството, поширокото семејство или негувателите итн. Ова укажува на тоа дека е корисно да постои отворена и нехиерархиски подредена листа со елементи кои можат да бидат вклучени во процената на најдобрите интереси. Неисцрпната листа со елементи подразбира дека постои можност да се постапува и надвор од листата и да се разгледаат и други фактори што се релевантни за специфичните околности на поединечно дете или група деца. Сите елементи од листата мора да се земат предвид и да се балансираат во поглед на секоја ситуација. Листата треба да даде конкретни насоки, но и флексибилност.

Комитетот ги препорачува следниве елементи што треба да се земат предвид при процена на најдобрите интереси на детето:

СТАВОВИ НА ДЕТЕТО

Секоја одлука што се однесува на детето треба да се заснова на искажани ставови на самото дете за одлуката во контекст на неговата возраст, зрелост, состојба на ранливост (попреченост, припадност на малцинска група, мигрантски статус) и обезбедување разумно приспособување и поддршка каде што е тоа неопходно, со што ќе се обезбеди нивно целосно учество во процената на најдобриот интерес.

ИДЕНТИТЕТ НА ДЕТЕТО

Идентитетот на децата вклучува карактеристики како што се пол, сексуална ориентација, национално потекло, религија и верувања, културен идентитет, личност. Иако децата и младите лица споделуваат основни универзални потреби, искажувањето на тие потреби зависи од низа различни лични, физички, социјални и културни аспекти, вклучително и нивните развојни капацитети. Кога се разгледува можност за сместување или згрижување на дете кај згрижувачи, соодветно внимание треба да се посвети на пожелноста за континуитет во грижата за детето и на етничкото, верското, културното и јазичното потекло на детето. Соодветното разгледување на најдобрите интереси на детето подразбира дека тоа ќе има пристап до културата (и јазикот, ако е можно) од неговата земја и семејство на потекло, и можност за пристап до информации за неговото биолошко семејство согласно законската и стручната регулатива во дадена земја.

ЗАЧУВУВАЊЕ НА СЕМЕЈНАТА СРЕДИНА И ОДРЖУВАЊЕ РЕЛАЦИИ

Спречувањето да се раздели семејството и задржувањето на семејното единство се важни компоненти на системот за детска заштита и се засноваат на правото кое е дадено со член 9, параграф 1, според кој: детето не треба да биде раздвоено од неговите родители против нивна волја, освен кога [...] таквото разделување е неопходно за најдобрите интереси на детето. Со оглед на тежината на влијанијата од разделувањето на детето од неговите родители, таквото разделување треба да се случи како последна расположлива мерка, како и кога детето е во опасност да му се нанесе штета или кога тоа е неопходно; разделувањето не треба да се случи ако детето може да се заштити со помалку интрузивни мерки. Пред да се пристапи кон разделување, државата треба да им обезбеди поддршка на родителите за преземање на нивните родителски одговорности и да го оспособи семејството да се грижи за детето, освен кога разделувањето е неопходно за да се заштити детето. Економските причини не може да бидат оправдување за разделување на детето од неговите родители. Кога разделувањето станува неопходно, носителите на одлуки ќе обезбедат детето да одржува врски и релации со неговите родители и семејство (браќа/сестри, роднини и лица со кои детето има остварено силни лични релации) освен кога тоа е спротивно на најдобрите интереси на детето. Кога релациите на детето со неговите родители се прекинати заради миграција (на родителите без детето или на детето без неговите родители), задржувањето на семејната единица треба да се земе предвид при процената на најдобрите интереси на детето во одлуките за обединување на семејството.

ГРИЖА, ЗАШТИТА И БЕЗБЕДНОСТ НА ДЕТЕТО

Добросостојбата на децата во поширока смисла ги вклучува нивните основни материјални, физички, образовни и емоционални потреби, како и потребата од љубов и безбедност. Емоционалната грижа е основна потреба на децата; ако родителите или другите примарни негуватели не ги задоволат емоционалните потреби на децата, мора да се преземат активности со цел децата да развиваат сигурно приврзување. Во процената на најдобрите интереси на детето треба исто така да се вклучат и аспекти за безбедноста на детето, односно правото на детето на заштита од сите форми на физичко и ментално насилство, повреда или злоупотреба, сексуално вознемирување, врснички притисок, малтретирање, понижувачко постапување, како и заштита од сексуална, економска и друг тип експлоатација, дрога, труд, вооружен конфликт - проценка на безбедноста и интегритетот на детето во сегашноста, меѓутоа, начелото на претпазливост бара да се направи проценка и на можност за ризик и повредување во иднина и од други последици на одлуката врз безбедноста на детето.

СОСТОЈБА НА РАНЛИВОСТ

Важен елемент што треба да се разгледа е состојбата на ранливост кај детето, како што се попреченост, припадност на малцинска група, бегалец или барател на азил, жртва на злоупотреба, живеење на улица итн. Намерата да се одреди најдобрите интереси на дете или деца во ранлива состојба не треба да биде само во однос на целосното уживање на сите права што се дадени со Конвенцијата, туку и во однос на други норми за човекови права во врска со конкретни ситуации, како што се оние што се опфатени со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, Конвенцијата за статусот на бегалците итн. Најдобрите интереси на дете во специфична состојба на ранливост нема да бидат исти како и на сите деца во истата состојба

на ранливост, поради што е потребно да се прави индивидуализирана процена на секое дете од раѓањето, со редовни прегледи од страна на мултидисциплинарен тим и препорачано разумно приспособување во текот на развојниот процес кај детето.

ПРАВО НА ДЕТЕТО НА ЗДРАВЈЕ

Правото на детето на здравје и неговата здравствена состојба имаат централно место во процената на најдобриот интерес на детето.

ПРАВО НА ДЕТЕТО НА ОБРАЗОВАНИЕ

Во најдобар интерес на детето е да има пристап до квалитетно образование, вклучително и образование во раното детство, неформално и формално образование и сродни активности, и тоа бесплатно. Сите одлуки за мерки и активности во врска со одредено дете или група деца мора да ги почитуваат најдобрите интереси на детето или децата во однос на образованието.

Основната процена на најдобрите интереси е општа процена на сите релевантни елементи за најдобриот интерес на детето и тежината на секој еден елемент зависи од останатите елементи. Не сите елементи се релевантни за секој случај и различни елементи може на различен начин да се користат во различни случаи. Содржината на секој елемент ќе варира од дете до дете и од случај до случај, зависно од типот на одлуката и конкретните околности, како и важноста на секој еден елемент во севкупната процена.

Во процената на најдобриот интерес мора да се земе предвид дека капацитетите на детето ќе се развиваат. Затоа, носителите на одлуки треба да разгледуваат мерки кои може да се ревидираат или приспособуваат наместо да носат одлуки кои се конечни и неповратни. За таа цел, не само што треба да се направи процена на физичките, емоционалните, образовните и другите потреби во конкретниот момент на одлучувањето, туку треба да се разгледаат и можни сценарија за развојот на детето и да се анализираат на краток и на долг рок. Во овој контекст, одлуките треба да ги проценат и континуитетот и стабилноста на моменталната и идната ситуација на детето.

Заштитните механизми што ќе го гарантираат имплементирањето на најдобрите интереси на детето се правото на детето да го искаже неговото мислење; постапување во кратки временски рокови во сите постапки кои се однесуваат на децата; правно застапување; квалификувани стручни лица - обучени професионалци од разни области за холистички пристап на процената и утврдување на релевантни факти и информации анализирани и потврдени преку примена на одредени техники, инструменти и сл.

АНЕКС 2 – ДЕТСКИ РАСТ И РАЗВОЈ

Растот и развојот на детето се огледаат низ квантитативните и квалитативните промени, кои се случуваат на биолошкото, психичкото и социјалното поле од неговото битие.

Тој е поттикнат и детерминиран од внатрешни и надворешни фактори. Внатрешните се поврзани со генскиот запис, односно она што детето го наследило од своите родители и предци. Додека, пак, надворешните фактори се поврзани со карактеристиките и особености на родителот/лите или лицето/цата што се грижат за детето (нивната култура, традиција, религија, верувања и сл.), како и спецификите на групата/заедницата/општеството на кое му припаѓа семејството (моменталниот развој на морално-вредносниот систем и организација на општеството/државата).

Типичниот развој кај детето се согледува низ промените што се случуваат во различни области и на различни нивоа, во текот на неговото растење, а се прикажани во табела бр.1.

Табела бр.1 Области во кои се забележуваат промени кај детето во текот на растењето

Физичка	раст и развој на телото, физичка активност, исхрана, хигиена и здравје
Интелектуална	пораст на мислите и мисловниот процес
Социјално/ емоционална	соочување со емоциите; разбирање на себеси и другите; градење меѓучовечки релации; развој на самодоверба
Јазична (говор и речник)	развивање вештини за комуникација; говор; читање; пишување; говор на телото
Сексуална	развивање свест и разбирање на разликите помеѓу машкото и женското тело; емоции, ставови и желба за нежност и близина со други лица; хормонални промени, физички нагони и желби
Морална	развивање емпатија за другите и способност да разликува добро од лошо.

Според календарската возраст на детето, типичните развојни промени во различните области на биопсихо-социјален план се согледуваат низ следните развојни фази:

- ▶ **доенче (од 0 до 18 месеци)**
- ▶ **рано детство (од 18 месеци до 3 години)**
- ▶ **предучилишна возраст (од 3 до 5 години)**
- ▶ **училишна возраст (од 6 до 12 години)**
- ▶ **адолесценција (од 13 до 18 години)**

Секоја развојна фаза има и своја специфична развојна задача, која е определена од тоа што се очекува да биде развиено кај детето во различните области, по нејзино завршување, а се прикажани во табела бр.2.

Табела бр.2 Развојни фази, задачи и области во кои се забележуваат промени кај детето

РАЗВОЈНА ФАЗА И ЗАДАЧА	ФИЗИЧКИ/СЕСУАЛЕН РАЗВОЈ	СОЦИЈАЛЕН И ЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ	ИНТЕЛЕКТУАЛНО/ КОГНИТИВЕН И МОРАЛЕН РАЗВОЈ
Доенче (0 - 18 месеци) задача: - доверба	<ul style="list-style-type: none"> орални потреби брз раст лазење/одење 	<ul style="list-style-type: none"> доминира фигурата на возрасното лице што се грижи за детето поврзување (attach-мент) доверба 	<ul style="list-style-type: none"> рутини повторување доследност награди правилно е она што детето го посакува
Рано детство (18 месеци - 3 години) задача: - самостојност	моторна контрола (потскокнува и трча) <ul style="list-style-type: none"> контрола на мочен меур и празнење на црева самостојност во хранење покажува интерес за сопственото тело 	<ul style="list-style-type: none"> сè уште доминантна фигура е возрасното лице што се грижи за детето (родителот/стара-тел) пројавува изливи на „бес“ почнува да игра во група 	<ul style="list-style-type: none"> се забележува брз когнитивен развој (се развива говорот и се зголемува вокабуларот) вниманието е со краток опсег почнува да разликува правилно и погрешно
Предучилишна возраст (3 - 5 години) задача: - иницијатива	<ul style="list-style-type: none"> брз раст на мускулите многу е активно развива свесност за полови разлики го истражува сопственото тело 	<ul style="list-style-type: none"> игра со други учи да споделува говорот е суштински и служи за друштвена интеракција сака да им угодува на возрасните 	<ul style="list-style-type: none"> љубопитноста е на исклучително високо ниво сака да постапува правилно и да го избегне погрешното може да обвинува други за погрешно постапување
Училишна возраст (6 - 12 години) задача: интелектуално созревање и истекнување на знаења	<ul style="list-style-type: none"> стекнува поголема физичка сила и усвојува разни вештини пубертет - хормоналните промени почнуваат да стануваат видливи (брз раст и промени на телото, пубични влакна, акни и сл.) се јавуваат сексуални пориви и расте интересот за сексуална игра и експериментира-ње на ова поле 	<ul style="list-style-type: none"> гради идентификација со возрасни надвор од семејството стекнува пријатели од училиште почнува да се споредува со други кооперативно играње во група често гради врски и се дружи со истиот пол почнува да ги критикува возрасните има најдобар пријател има потреба од приватност прифаќа и сака натпреварувачки игри и екипи расположението е променливо се јавуваат грижи и загриженост станува интроспективен 	<ul style="list-style-type: none"> многу сака да учи развива хоби чувствува вина и срам логично ги поврзува причинско-последичните односи се развива совеста праведноста е многу важна и ја почитува искажува силно чувство за правда и морален кодекс потенцирано разликува правилно од погрешно
Адолесценција (13 - 18 години) задача: - идентитет	<ul style="list-style-type: none"> физичкото созревање е завршено зголемена веројатност за исполнување на сексуалните пориви 	<ul style="list-style-type: none"> изобилува со интерперсонални врски и многу пријатели расположението е променливо започнува заљубувањето 	<ul style="list-style-type: none"> се појавува збунетост и разочараност од расчекорот помеѓу вредностите и однесувањата на другите може да стане загрижено за иднината расте и се диференцира креативноста се развива апстрактното размислување

АНЕКС 3 – ЗЛОУПОТРЕБА И ЗАНЕМАРУВАЊЕ НА ДЕТЕ

Сè поголем број истражувања покажуваат дека искуствата од детството во доменот на приврзувањето, односно занемарувањето и злоупотребата од страна на родителот/лите, лицето/лицата што се грижат за детето и пошироката средина имаат негативен импакт врз неговиот невролошки и психо-социјален развој.

Имено, недостигот или неадекватното поврзување, губитокот на личноста за која детето било приврзано, како и трауматските искуства на детето оставаат длабоки траги, кои далекусежно се рефлектираат врз неговата функционалност на сите полиња од неговиот развој (биолошко/ физичко, интелектуално, емоционално и социјално/морално) и оставаат развојни лезии.

Траумата се дефинира како настан или ситуација на која детето е директно изложено или е сведок, а која кај него предизвикува чувство на интензивен страв, загрозеност, беспомошност или ужас.

Стресот, доколку е мал или умерен и е доживеан во предвидливи или повторливи ситуации, а воедно не ги надминува развојните капацитети на детето, тогаш тој му помага на детето да се справи со стравот и помага во развојот на неговиот мозок. Ако стресот е голем, ненадеен, непредвидлив и/или претставува закана за детето и ги надминува неговите развојни капацитети, тогаш тој претставува траума со која не може да се справи младиот ум, односно претставува закана за мозокот.

При доживување траума организмот на детето лачи стрес-хормони кои предизвикуваат оштетувања на мозокот. Овие оштетувања претставуваат развојна траума и влијаат врз функционирањето на мозокот и врз понатамошниот раст и развој, резултирајќи со негова забавеност или застој.

Злоупотреба на деца е општ поим кој се користи да се опише дали едно дете било повредено, најчесто како резултат од пропустите на родителот или заедницата да обезбеди разумен стандард за грижа и заштита или од намерни опасни дејствија. (СЗО, 1989).

1. ФИЗИЧКА ЗЛОУПОТРЕБА на дете е реална или потенцијална физичка повреда од интеракција или недостиг на интеракција, која е во контрола на родител или личност со позиција на одговорност, моќ или доверба. (СЗО, 1999).

1.1 ФИЗИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ

Необјаснети модринки и подливи	Необјаснети скршеници и исчашувања	Необјаснети изгореници	Необјаснети гребеници или исеченици
На лицето, усните или устата	На черепот, носот, лицето	Изгореници од цигара, особено на табаните, дланките, грбот или задникот	На устата, усните, непцата и очите
На торзото, грбот, задникот, бутините	Во разни фази на заздравување	Траги како електрична греалка, пегла итн.	На надворешните полови органи
Во разни фази на заздравување (нијанси на модро и зелено)	Повеќекратни или спирални скршеници	Изгореници поради потопување (во форма на чорап или ракавица, во форма на крофна на задникот или гениталиите)	Во разни фази на заздравување
Групирани, со правоаголна форма, што ја одразува формата на предметот со кој е нанесена повредата (електричен кабел, копча од ремен)	Делови без коса на главата	Изгореници од јаже на раце, нозе, врат или торзо	Инфицирани рани укажуваат на задоцнето лекување
На повеќе различни површини	Редовно се појавува откако детето било отсутно или во викенди		

1.2 ПОКАЗАТЕЛИ ВО ОДНЕСУВАЊЕТО

Смета дека заслужува казна	Екстремна агресивност	Екстремна повлеченост
Страв од контакт со возрасни повеќе од нормално	Многу се вознемирува кога плачат други деца	Се плаши од родителите
Се плаши да оди дома или кај бебиситер	Пријавува повреда од родител или згрижувач	Доенчето лежи неподвижно и ја набљудува околината повеќе отколку што е соодветно за развојната фаза
Манипулативно однесување за да привлече внимание	Бара нежност/љубов неселективно	Лошо поимање на себеси
Празен или замрзнат поглед	Одговара на прашања со еднословни зборови	Несоодветна или рана зрелост
Способност само за површни односи		

2. ЕМОЦИОНАЛНА ЗЛОУПОТРЕБА подразбира повторување на постапки на родителот или друго возрасно лице кои може да предизвикаат сериозни и трајни последици врз однесувањето на детето и да предизвикаат когнитивни, афективни и други ментални пречки во детскиот емоционален развој. Тоа се постапки кои кај детето развиваат чувство на безвредност, отфрленост, несаканост. Емоционалното злоупотребување подразбира и заплашување, очекувања кои се несоодветни за возраста и развојот на детето, експлоатација, манипулирање и сл.

2.1 ФИЗИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ

Нарушувања на говор	Заостанува во физички развој	Блед, празен израз на лицето	Недоволна развиеност
Хиперактивно/ нарушено однесување			

2.2 ПОКАЗАТЕЛИ ВО ОДНЕСУВАЊЕТО

Нарушувања во навики	Нарушувања во учење/однесување	Невротични реакции/особини	Претерано адаптивно однесување	Екстреми во однесувањето	Задоцнет развој
Цицање	Антисоцијално однесување	Нарушено спиење	Несоодветна зрелост - сака да се грижи за други и да дисциплинира други деца	Детето не го менува изразот на лицето без оглед на ситуацијата	
Гризење	Деструктивност	Инхибиција на играње	Несоодветна инфантилност - плаче, сака да биде во прегратка	Послушност, пасивност/млитавост	
Нишање	Обид за самоубиство	Необична плашливост		Агресивност, поставува барања	
Репетитивно играње		Се плаши да проба нови работи/ страв од неуспех	Општа недоверба во себе, возрасните и светот		

3. СЕКСУАЛНА ЗЛОУПОТРЕБА подразбира наведување или принудување на детето на учество во сексуални активности. Тоа е секоја активност што се спроведува со детето заради задоволување на сексуалните потреби на возрасниот, независно од тоа дали детето е свесно за тие активности. Во овој вид злоупотреба спаѓа и сексуален контакт помеѓу адолесцент и детето доколку постои разлика во возраст (минимум пет години), во моќ и во знаење. Сексуална експлоатација се однесува на користење на детето за проституција, порнографија и слични активности.

3.1 ФИЗИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ

Тешко одење или седење или постојано чешање во гениталната зона	Венерична болест, особено пред тинејџерска возраст и кај мали деца	Бременост	Слаб тонус на сфинктер
Искината, извалкана или крвава долна облека	Болно уринарање	Модринки, крвавење, исеченици или белези од гризење на надворешните полови органи, вагинални или други области	Болки при празнење на црева**
Габични инфекции*	Инфекции на мочен меур или уринарен тракт	Детето намерно се повредува, со самонанесени исеченици, гребеници итн.	

*Присуство на габична инфекција не е нужно резултат на сексуална злоупотреба. Габичните инфекции може да се јават како последица на земање системски антибиотици. Сепак, габична инфекција кај предадолесцентно дете укажува на потреба од медицински преглед и натамошна истрага.

**Болно празнење на црева може да биде предизвикано и од запек.

3.2 ПОКАЗАТЕЛИ ВО ОДНЕСУВАЊЕТО

Не сака да се пресоблече или да учествува на час по физичко	Лоши односи со врстници	Деликвентност или бегане од дома	Промена во успехот на училиште
Повлеченост, фантазирање или инфантилно однесување	Софистицирано или необично сексуално однесување или познавање	Пријавува сексуален напад	Претерана мастурбација несоодветна за возраста
Се однесува заводнички кон други деца и возрасни, особено возрасни мажи	Наведува или принудува други деца на сексуално играње (повеќе од обична љубопитност)	Инволвирање на деца од ист или спротивен пол во поопширно сексуално однесување	Создавање и одигрување на сексуални сценарија со играчки и кукли што покажува сексуално познавање несоодветно за возраста.
Екстремно агресивно однесување, изливи на борбеност повеќе од што е соодветно за возраста	Повлеченост од друштвени/ социјални односи/ контакти	Ниска самоверба, лоша слика за сопственото тело	Регресија, уринарање или дефекација во гаќи, размачкување на урина и фекалии повеќе од што е соодветно за возраста
Постојани прашања за секс, зборување за секс и полови дејства	Ирационален страв од тоалетот/ бањата или не остава други сами во тоалетот/ бањата	Се соблекува во јавност	Суровост кон животни
Симулирани сексуални движења (симулирана копулација итн.)	Сака да мастурбира на разголени слики или да ги изложува /покажува половите органи		

4. ЗАНЕМАРУВАЊЕ претставува индиферентен однос на родителот/лите или лицето/цата што се грижат за детето кон него и неодговарање на неговите потреби неопходни за негов развој. Занемарување подразбира и отсуство или намерни пропусти за заштита на детето од штетни влијанија од страна на родителот/лите или лицето/цата што се грижат за него. Тоа најчесто се манифестира преку долготрајно незадоволување на основните физички и психички потреби на детето, што пак предизвикува сериозни оштетувања на неговото здравје и развој. Долготрајното занемарување на потребите на детето прераснува и претставува негова злоупотреба.

4.1 ФИЗИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ

Недоволна тежина, слабост во растење, на пр., ниска става, неразвиеност	Постојан недостиг на надзор, особено за опасни активности или долги временски периоди	Напуштање	Делови на скалпот без коса
Постојан глад, лоша хигиена, несоодветна облека	Истрошеност на поткожно ткиво	Несанирани физички проблеми или здравствени потреби	Дистензија на желудник

4.2 ПОКАЗАТЕЛИ ВО ОДНЕСУВАЊЕТО

Просење, крадење или трупање резерви на храна	Ретко посетува училиште	Постојан замор, млитавост или заспива на час	Не го менува изразот (на лицето)
Користење или злоупотреба на алкохол/дроги	Зборува со шепот или цимолење	Изјавува дека нема кој да се грижи за него	Продолжен престој на училиште, пристига рано и останува до доцна
Задоцнет говор	Несоодветно бара нежност/љубов	Презема одговорности и се грижи за возрасни	Деликвенција (на пр., крадење)

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Конвенција за правата на детето
2. Општ коментар бр.6 - Комитетот за правата на детето
3. Заклучокот на Извршниот комитет на УНХЦР бр.107 за деца изложени на ризик
4. Општ коментар бр.14 од Комитетот за правата на детето
5. Општ коментар бр. 12 од Комитетот за правата на детето
6. Закон за социјалната заштита („Сл. весник на РСМ“, бр.104/2019, 146/2019)
7. Закон за семејството („Службен весник на РМ“, бр.153/2014, пречистен текст)
8. Закон за меѓународна и привремена заштита („Службен весник на РМ“, бр.=64/2018)
9. Правилник за начинот на згрижување и сместување на малолетните лица без придружба и ранливите категории на лица со признаено право на азил во Република Северна Македонија („Службен весник на РСМ“, бр.195/2019)
10. Стандардни оперативни процедури за постапување со непридружувани деца-странци
11. Извештај за алтернативна грижа за непридружувани и одвоени деца мигранти/бегалци во Република Македонија, април 2017 година
12. Smjernice UNHCR-a za Određivanje najboljeg interesa djeteta –. (<https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5a816e484>)
13. Vodič za procenu najboljeg interesa deteta (http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/03/Vodic_za_procenu_najboljeg_interesa_deteta.pdf)
14. „Revizija Smjernica EU-a za promicanje i zaštitu prava djeteta (2017.) – Ne zaboravimo nijedno dijete“ <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6846-2017-INIT/hr/pdf>
15. SAFE&SOUND www.unhcr.org, www.unicef.org
16. BIP GUIDELINES ASSESSING AND DETERMINING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD UNHCR, November 2018 UNHCR www.unhcr.org
17. Идентификување и осврнување на ранливоста - алатка за системите за азил и миграција www.unhcr.org
18. Патот напред кон зајакнати политики и практики за непридружувани и одвоени деца во Европа www.unhcr.org
19. Kad smo pitani, a ne ispitivani KONSULTACIJE SA DECOM U POKRETU www.save-the-children.org

